

XX. STOLJEĆE

6

Biblioteka Jutarnjeg lista

XX. STOLJEĆE

6

STRANAC

Albert Camus

Naslov originala: L'etranger

Prijevod: Zlatko Crnković

© Zlatko Crnković

© Editions Gallimard (Pariš), 1942

© 2004 Mediasat Group, S.A. / International Rights Organization (I.R.O.)

Kft. za ovo izdanje

Printed in Spain

ISBN 953-7160-10-6

D.L.B. 18397-2004

Globus Media d.o.o.

Odranska 1/1, Zagreb

**Knjiga se prodaje isključivo uz primjerak
Jutarnjeg lista. Sva prava pridržana.**

ALBERT
CAMUS
Stranac

Prijevod Zlatko Crnković

BIBLIOTEKA JUTARNJEG LISTA

I

Danas je mama umrla. Ili možda jučer, ne znam. Dobio sam brzojav iz ubožnice: »Majka preminula. Ukop sutra. S poštovanjem.« Ali, to ništa ne znači. Možda je to ipak bilo jučer.

Ubožnica je u Marengu, osamdeset kilometara od Alžira. Krenut ću autobusom u dva sata i stići tamo negdje poslije podne. Tako ću moći probdjeti noć uz pokojnicu, a vratit ću se sutra navečer. Zatražio sam od svoga poslodavca dva dana dopusta, što mi nije mogao odbiti zbog ovakva razloga. Ali, nije mu bilo pravo. Čak sam mu rekao: — Nisam ja tome kriv. — Nije mi ništa odgovorio. Tada sam pomislio da nije trebalo da mu to kažem. Uostalom, nisam se imao zbog čega ispričavati. Zapravo je trebalo da mi on izrazi sućut. Ali, vjerojatno će to učiniti prekosutra, kad budem u crnini. Zasad kao da mama nije ni umrla. A nakon ukopa bit će to nešto svršeno i sve će poprimiti službeniji izraz.

Krenuo sam autobusom u dva sata. Bilo je vrlo vruće. Ručao sam bio, kao i obično, u restoranu kod Celesta. Svi su me mnogo žalili, a Celeste je rekao: — Samo je jedna majka. — Kad sam odlazio, ispratili su me do vrata. Bio sam malo smućen jer sam morao otići do Emmanuela da posudim od njega crnu kravatu i flor. Njemu je prije nekoliko mjeseci umro stric.

Trčao sam da ne zakasnim na autobus. Od te žurbe i trčanja, pa od drndanja autobusa, vonja benzina i odsijevanja ceste

i neba, od svega sam toga zadrijemao. Spavao sam gotovo za cijele vožnje. A kad sam se probudio, bio sam naslonjen na nekog vojnika koji mi se osmjehnuo i upitao putujem li izdaleka. Odgovorio sam: — Da — samo da ne moram s njim razgovarati.

Ubožnica je na dva kilometra od sela. Taj sam put prešao pješice. Htio sam odmah vidjeti mamu. Ali mi je vratar rekao da moram najprije posjetiti upravitelja. Bio je zauzet, pa sam malo pričekao. Za sve to vrijeme vratar je nešto govorio, a onda sam posjetio upravitelja — primio me u svom uredu. Bio je to sitan starac odlikovan Legijom časti. Pogledao me svojim svijetlim očima. Zatim mi je stisnuo ruku i toliko je zadržao u svojoj da već nisam znao kako da je izvučem. Pogledao je u nekakve spise i rekao mi: — Gospođa je Mersault došla ova-
mo prije tri godine. Vi ste joj bili jedini oslonac. — Pomislio sam da mi nešto zamjera, pa sam mu počeo razjašnjavati. Ali me on presiječe u riječi: — Ne morate se, drago dijete, opravdavati! Pročitao sam spise vaše majke. Vi niste mogli podmirivati njezine potrebe. Njoj je bila potrebna negovateljica. Vi imate skromnu plaću, a ona je, sve u svemu, bila ovdje sretnija. —

Rekoh: — Jest, gospodine upravitelju. — On nadoda: — Imala je znate, ovdje prijatelja, svojih vršnjaka. S njima je imala zajedničke interese koji pripadaju jednom drugom vremenu. A vi ste mladi, i ona bi se dosađivala s vama.

To je istina. Dok je bila kod kuće, mama me je neprestano nijemo pratila pogledom. Prvih dana u ubožnici često je plakala. Ali, to je bilo zbog navike. Nakon nekoliko mjeseci bila bi plakala da su je odveli iz ubožnice. I opet zbog navike. Djelomice je i zbog toga nisam u posljednju godinu dana gotovo uopće posjećivao. Pa i zato što bih tada izgubio cijelu nedjelju — a da i ne govorim o naporu koji je bio potreban da odem na autobus, kupujem kartu i putujem dva sata.

Upravitelj je i dalje govorio. Ali ga gotovo više nisam ni slušao. Zatim mi reče: — Sigurno želite vidjeti majku. — Usta-

doh bez riječi, a on pođe ispred mene prema vratima. Na stubištu mi objasni: — Prenijeli smo je u našu malu mrtvačnicu. Da se ostali ne uznemiruju. Kad god umre tko od njih, svi su dva-tri dana nervozni. A to otežava rad. — Prošli smo kroz dvorište u kojemu je bilo mnogo staraca koji su ćaskali u malim skupinama. Ušutjeli su dok smo prolazili. A iza naših leđa opet su nastavili razgovore. Baš kao prigušeno brbljanje papigica. Pred vratima jedne omanje zgrade upravitelj se pozdravi sa mnom. — Ostavljam vas, gospodine Mersaulte. Stojim vam na raspolaganju u svom uredu. U načelu, ukop je zakazan za deset sati prije podne. Mislili smo da ćete tako moći probdjeti noć uz pokojnicu. Još nešto — vaša je majka, čini se, višeput izrazila želju svojim drugovima da bude pokopana po vjerskom obredu. Ja sam poduzeo sve što treba. Htio sam vas samo o tome izvijestiti. — Zahvalih mu. Mama nije bila bezvjernica, ali nije nikad za života mislila na vjeru.

Ušah. Bijaše to vrlo svijetla dvorana, obijeljena vapnom, sa stropom od šarena stakla. U njoj je bilo stolica i stalaka s postoljem u obliku slova X. Na dva staka u sredini ležao je poklopljen lijes. Vidjeli su se samo blistavi, jedva utaknuti vijci kako strše iz dasaka premazanih smeđom bojom. Pokraj odra sjedila je bolničarka Arapkinja u bijelu haljetku, s maramom kričave boje na glavi.

U taj tren uđe iza mojih leđa vratar. Mora da je dotrčao. Zamuckivao je: — Zatvorili smo je, ali treba samo da odvijem vijke pa da je vidite. — Primaknuo se lijesu, ali ga zaustavih. Reče mi: — Nećete? — Odgovorih: — Neću. — Zastade, a ja se posramih jer osjetih da nisam smio to reći. Domalo me pogleda i upita: — Zašto? — ali bez prijekora u glasu, kao da ga samo zanima. Odgovorih: — Ne znam. — Tada, sučući svoj bijeli brk, kaza, ne gledajući me: — Razumijem. — Oči mu bijahu lijepe, svijetloplave, a put pomalo rumena. Dade mi stolac, pa i sam sjede tik iza mene. Njegovateljica ustade i pođe prema vratima. Vrtarar mi tada reče: — Ima rak. — Nisam ga razumio, pa pogledah bolničarku i opazih da ispod očiju nosi povoj oba-

vijen oko cijele glave. U visini nosa povoj je bio ravan. Na licu joj se vidio samo taj bijeli povoj.

Kad je izašla, vratar reče: — Ostavit ću vas samog. — Ne znam kakvu sam kretnju učinio, ali je ostao stajati iza mene. Smetala mi je ta njegova prisutnost iza mojih leđa. Prostorija je bila puna lijepog svjetla u predvečerje. Dva stršljena zujala su oko staklenog stropa. Osjećao sam kako me obuzima drijemež. Ne osvrnuvši se, pripitah vratara: — Jeste li već dugo ovdje? — Umah mi odgovori: — Pet godina — kao da je neprestano čekao da ga to upitam.

Zatim se raspričao. Bio bi se vrlo začudio da mu je tkogod nekoć rekao da će svršiti kao vratar ubožnice u Marengu. Šezdeset četiri mu je godine, a podrijetlom je iz Pariza. Upaduh mu u riječ:—A, niste odavde? — Zatim se sjetih da mi je, prije negoli me je odveo upravitelju, pričao o mami. Rekao mi je da bi je trebalo brzo pokopati, jer je u ravnici vruće, pogotovo u ovom kraju. Tada mi je kazao da je živio u Parizu i da ga ne može zaboraviti. U Parizu čovjek ostaje uz pokojnika po tri, pa i četiri dana. Ovdje nema za to vremena, čovjek se još nije ni snašao a već mora juriti za mrtvačkim kolima. Tada mu je žena rekla: — Šuti, o tome ne treba da govoriš pred gospodinom. — Stari je pocrvenio i ispričao se. Upleo sam se i rekao: — Ma ni govora! — Mislio sam da dobro i zanimljivo pripovijeda.

U mrtvačnici mi je kazao da je došao u ubožnicu kao ubogar. Budući da se osjećao zdrav, ponudio se da bude vratar. Napomenuh mu da je zapravo isto što i drugi u ubožnici. Reče mi da nije. Već sam se bio začudio kako govori: »oni«, »ostali« i, rjeđe, »starci« o ubogarima od kojih neki nisu bili stariji od njega. Ali dakako da to nije isto. On je vratar i, u neku ruku, ima nekakvu vlast nad njima.

Uto uđe opet njegovateljica. Naglo se bilo smrklo. Vrlo se brzo mrak zgusnuo iznad staklenog stropa. Vratar okrenu prekidač, a iznenadni bljesak svjetla zasjeni mi oči. Pozva me u blagovaonicu na večeru. Ali nisam bio gladan. Tada mi ponudi da će mi donijeti šalicu bijele kave. Kako vrlo volim bijelu

kavu, pristadoh i on se začas vrati s poslužavnikom. Popih kavu. Poželjeh da zapišem. Ali sam se skanjivao jer nisam bio načisto smijem li zapišiti pred mamom. Porazmislih i zaključila da to uopće nije važno. Ponudih vratara cigaretom pa zapalismo.

U jednom mi času reče: — Znae da će i prijatelji vaše gospođe majke doći da je čuvaju. Takav je običaj. Moram donijeti stolice i crne kave. — Upitah ga ne bi li se mogla ugaziti jedna svjetiljka. Zamarao me odsjaj svjetla na bijelim zidovima. Odgovorio mi je da se ne može. Električne su instalacije tako uređene — ili sve ili ništa. Nisam se više mnogo obazirao na nje. Otišao je, vratio se i razmjestio stolce. Na jedan je od njih poredao šalice oko kavnika. Zatim je sjeo sučelice meni, s druge strane mame. Njegovateljica je bila također tu, u dnu dvorane, okrenuta leđima. Nisam vidio štoradi. Ali, po pokretima ruku zaključio sam da plete. Bilo je ugodno, kava me bila zagrijala a kroz otvorena vrata dopirao je miris noći i cvijeća. Čini mi se da sam malo zadrijemao.

Probudio me nekakav šušanj. Kad sam otvorio oči, učinilo mi se da je prostorija zbog bjeline još blistavija. Preda mnom nije bilo ni sjene, a svaki predmet, svaki kut, sve krivine ocrtavale su se toliko jasno da su mi bole oči. U taj čas udoše mami i prijatelji. Bilo ih je u svemu desetak i nijemo su stupali na tu jarku svjetlost. Vidio sam ih jasno kao što nikad nikog nisam vidio, ni jedna pojedinost na njihovim licima i odjeći nije mi izmakla pogledu. Međutim, nisam ih čuo i jedva da sam mogao povjerovati u njihovu opstojnost. Gotovo su sve žene nosile pregače, a vrpca koja im je stezala struk još im je više isticala ispupčeni trbuh. Nikad dotad nisam zapazio koliko stare žene mogu biti trbušaste. Muškarci su bili gotovo svi vrlo mršavi i nosili su štapove. Iznenadio sam se što im ne vidim oči, nego samo nekakvo mutno svjetlucanje u spletu bora. Kad su posjedali, većina me njih promatrala i klimala u neprilici glavom, a usne im bijahu uvučene u bezuba usta pa nisam bio načisto pozdravljaju li me ili su posrijedi nehomični trzaji. Ipak,

mislim da su me pozdravljali. Tada zapazih da su svi posjedali sučelice meni, oko vrataru, tresući glavama. Načas me obuze smiješan dojam da su došli da mi sude.

Malo zatim jedna žena zaplaka. Sjedila je u drugom redu, zaklonjena jednom svom drugaricom, pa sam je slabo vidio. Plakala je i neprestance jecala, činilo mi se da neće nikad prestati. Ostali kao da je nisu čuli. Bili su skutreni, nujni i nijemi. Gledali su u lijes, ili u svoj štap, ili što drugo, ali su gledali samo u to. Ona je žena svejednako plakala. Čudio sam se jer je nisam poznavao. Poželio sam da umukne. Ipak, nisam se usudio da joj to kažem. Vrtar se sagnuo nad nju, rekao joj nešto, ali je ona zavrtjela glavom, nešto promumljala i dalje plakala. Tada vrtar dođe na moju stranu. Sjede do mene. Nakon podosta vremena izvijesti me, ne gledajući me: — Bila je vrlo privržena vašoj gospođi majci. Kaže da joj je ona ovdje bila jedina prijateljica i da sad više nema nikoga.

Ostali smo tako prilično dugo. Uzdasu i jecaju one žene bivali su sve rjeđi. Često je šmrkala. Napokon je umuknula. Nije mi se više spavalo, ali sam bio umoran i boljela su me križa. Sad mi je šutnja svih tih ljudi bila mučna. Tek od vremena do vremena začuo bih nekakav čudan šum, ali nisam znao što je to. Naposljedku sam se dosjetio da neki starci usisavaju obraze i tako proizvode to čudno mljackanje. Oni to nisu ni zapažali, toliko su bili zadubljeni u svoje misli. Čak sam imao dojam da im ta pokojnica što leži među njima ništa ne znači. Ali sad mislim da je taj moj dojam bio pogrešan.

Svi smo popili kavu kojom nas je poslužio vrtar. Poslije više ništa ne znam. Noć je prošla. Sjećam se da sam u jednom trenutku otvorio oči i vidio kako starci spavaju zbijeni jedno uz drugo, osim jednog jedinog koji me je, naslonjen bradom na šake u kojima je čvrsto držao štap, netremice gledao, kao da je jedva čekao da se probudim. Zatim sam opet zaspao. Probudio sam se od sve jače boli u križima. Danje je svjetlo prodimalo kroz šarena stakla. Malo zatim probudio se jedan starac i dugo kašljao. Pljuvao je u velik kockast rupčić a svaki isplju-

vakkao daje čupao iz sebe. Probudio je i ostale, pa im je vratar rekao da sad moraju otići. Poustajali su. Od tegobna bdjenja lica su im bila siva kao pepeo. Izlazeći, svi su se, na moje veliko čudo, rukovali sa mnom — kao da nas je ta noć, u kojoj nismo ni riječi progovorili, nekako zbližila.

Bio sam umoran. Vrtar me odveo u svoj stan gdje sam se malo uredio. Ponovo sam popio bijelu kavu koja je zaista bila dobra. Kad sam izišao, bilo se već razdanilo. Ponad brežuljaka što razdvajaju Marengo od mora nebo je bilo prošarano rume nilom. A vjetar koji je puhao preko njih donosio je miris soli. Na pomolu je bio lijep dan. Odavno nisam bio na selu i osjećao sam kako bih, da nije majke, uživao u šetnji.

Međutim, čekao sam u dvorištu, ispod platane. Udisao sam miris svježje zemlje i nisam više bio pospan. Mislio sam na kolege u uredu. U ovo doba dana ustaju da pođu na posao — meni je to oduvijek bio najteži trenutak. Još sam neko vrijeme razmišljao o tome, ali mi pozornost privuče zvono što je zazvonilo negdje u zgradama. Unutra, iza prozora, razlegnu se nekakvo komešanje, a onda se opet sve utiša. Sunce jeiskočilo na nebu — već mi je grijalo noge, vratar je prošao kroz dvorište i rekao mi da me traži upravitelj. Odoh u njegov ured. Dao mi je da potpišem nekoliko spisa. Opazih da je obukao crn kaput i prugaste hlače. Dohvatio je telefonsku slušalicu i obratio mi se: — Maloprije su stigli službenici pogrebnog zavoda. Zamolit ću ih da zatvore lijes. Želite li da još prije toga posljednji put vidite majku? — Odgovorih da ne želim. Snizivši glas, upravitelj zapovjedi u telefon: — Figeac, recite ljudima da mogu krenuti.

Zatim mi reče da će prisustvovati pogrebu, a ja mu zahvalih. Sjede za svoj pisaći stol i prekrži svoje kratke noge. Saopći mi da ćemo ja i on biti sami, s dežurnom bolničarkom. U načelu, ubogari ne smiju prisustvovati pogrebima. Dopušta im samo da čuvaju mrtve. — Iz čovječnosti — pripomenu. Ali je u ovoj prilici iznimno odobrio jednom starom maminom prijatelju da prati lijes: — Thomasu Perezu. — Tu se upravitelj

nasmiješi. Reče mi: — Shvaćate, riječ je o pomalo djetinjastim osjećajima. Ali, on i vaša majka bili su nerazdvojivi. U ubožnici su se šalili na njihov račun, govorili su Perezu: »To vam je zaručnica.« A on se smijao. To im je činilo veselje. Činjenica je da ga se smrt gospode Mersault duboko kosnula. Smatrao sam da mu ne smijem uskratiti to odobrenje. Ali, na savjet liječnika koji ih redovito obilazi, zabranio sam mu da noćas bdi.

Prilično smo dugo šutjeli. Upravitelj ustade i pogleda kroz prozor, a onda napomenu: — Evo već i župnika iz Marenga. Poranio je. — Upozorio me da ima najmanje tri četvrt sata hoda do crkve koja je u samom selu. Sidosmo. Ispred zgrade stajao je župnik sa dva dječaka iz crkvenog zbora. Jedan je od njih držao kadionicu, a svećenik se sagnuo da podese dužinu srebrnoga lanca. Kad smo izišli, svećenik se uspravio. Obratio mi se sa »sinko« i rekao mi dvije-tri riječi. Zatim je ušao, a ja za njim.

Umah opazih da su vijci na lijesu pričvršćeni i da su u prostoriči četiri čovjeka u crnom. U isti čas začuh upravitelja kako mi kaže da kola čekaju na cesti, i svećenika kako počinje molitvu. Od tada je sve teklo vrlo brzo. Oni su ljudi prišli lijesu s mrtvačkim pokrovom. Svećenik, njegovi pratioci, upravitelj i ja izidosmo. Ispred vrata je stajala neka gospođa koju nisam poznavao. — Gospodin Mersault — reče upravitelj. Nisam dobro čuo ime te gospođe, samo sam shvatio da je bolničarka određena da prati lijes. Bez smiješka je naklonila svoju koščatu i dugačku glavu. Zatim smo se sklonili da propustimo lijes. Pošli smo za grobarima i izišli iz ubožnice. Ispred vratnica stajala su kola. Onako lakirana, duguljasta i sjajna, podsjećala su me na đaćku pernicu. Pokraj njih je stajao pogrebnik, smiješno obučen čovuljak, i neki starac koji se neprirodno držao. Shvatioh da je to gospodin Perez. Nosio je mek pusten šešir okrugla tulca i široka oboda (skinuo ga je kad je lijes prolazio kroz vrata), odijelo kojem su hlače padale u naborima na cipele, i kravatu od crne tkanine s velikim bijelim ovratnikom. Usne su mu podrhtavale ispod nosa posutog crnim pjegama. Iz njegove sijede i prilično nježne kose virile su čudne, klapave i ne-

pravilne uši kojih me boja crvena kao krv iznenadila na tom bljedunjavom licu. Pogrebnik nam svima odredi mjesta. Župnik je išao sprijeda, a za njim kola. Oko njih ona četvorica. Iza njih upravitelj, ja i, na kraju povorke, bolničarka i gospodin Perez.

Sunce je već bilo preplavilo nebo. Počelo je pritiskivati zemlju i žega je naglo rasla. Ne znam zašto smo onoliko čekali prije negoli smo krenuli. Bilo mi je vruće u tamnom odijelu. Starčić koji je bio nataknuo šešir ponovo ga je skinuo. Okrenuo sam se donekle na njegovu stranu i promatrao ga dok mi je upravitelj pričao o njemu. Rekao mi je da su se moja majka i gospodin Perez često šetali sve do sela u pratnji bolničarke. Gledao sam krajinu oko sebe. Između redova čempresa koji vode na brežuljke što dodiruju nebo, ona crvena i zelena zemlja, one rijetke i jasno ocrtane kuće — razumio sam mamu. Večer u ovom kraju mora da je sjetno zatišje. Sada je od žarkog sunca treperio krajolik i doimao se nečovječno i sumorno.

Krenusmo. Tada opazih da Perez hramlje. Kola su se malo-pomalo sve brže kretala i starac je zaostajao. Jedan od onih koji su išli uz kola također je bio zaostao i poravnao se sa mnom. Začudio sam se koliko je brzo sunce odskočilo na nebu. Opazio sam da polje već odavno odzvanja od zujanja kukaca i puketanja trave. Znoj mi je curio niz lice. Bio sam gologlav, pa sam se hladio rupčićem. Namještenik pogrebnog zavoda rekao mi je tada nešto što nisam razumio. Istodobno je brisao glavu rupčićem koji je držao u lijevoj ruci, a desnom je odigao štitnik kape. Pripitah ga: — Molim? — On ponovi pokazujući u nebo: — Ala žeže. — Rekoh: — Da. — Malo zatim zapita: — Je li vam to majka? — Ponovo rekoh: — Da. — Je li bila stara? — Odgovorih: — Pa, tako — nisam pravo znao koliko joj je bilo godina. Zatim je ušutio. Osvrnuo sam se i spazio staroga Péreza na pedesetak metara iza nas. Žurio se mašući šeširom u ruci. Pogledah i upravitelja. Koračao je vrlo dostojanstveno, bez ijedne nepotrebne kretnje. Nekoliko mu je kapljica znoja orosilo čelo, ali ih nije otirao.

Učinilo mi se da sprovod odmiče nešto brže. Oko mene svejednako jarko obasjana krajina. Nebo se nesnosno sjalo. Neko smo vrijeme išli dijelom ceste koji je nedavno popravljan. Katran se topio na suncu. Noge su upadale u nj i ostavljale trag u njegovoj sjajnoj kaši. Kočijašev šešir od učinjene kože iznad kola kao da je bio umočen u to crno blato. Osjećao sam se nekako izgubljen između modrog i bijelog neba i jednoličnosti tih boja, ljepljive crnine raskvašena katrana, mutne crnine odijela i lakirane crnine kola. Sve to, sunce, miris kože i balege, miris laka i tamjana, umor od neprospavane noći, mutilo mi je pogled i misli. Osvrnuh se još jedanput — učini mi se da je Perez, koji dobro poznaje ovaj kraj, udario prečacem ne bi li nas sustigao. Na zavoju nam se pridružio. Zatim smo ga opet izgubili. Ponovo je udario poljem, i tako više puta. Osjećao sam kako mi krv udara u sljepoočnicama.

Sve se nakon toga odigralo toliko brzo, sigurno i prirodno da se više ničega ne sjećam. Samo nečega — kad smo ulazili u selo, obratila mi se bolničarka. Glas joj je bio neobičan, nije joj pristajao licu, bio je milozvučan i drhtav. Rekla mi je: — Ako čovjek ide polako, može dobiti sunčanicu. A ako ide prebrzo, uznoji se pa ga u crkvi uhvati groznica. — Imala je pravo. Nema drugog izlaza. Sačuvao sam u sjećanju još nekoliko slika od toga dana — Perezovo lice, na primjer, kad nas je posljednji put sustigao blizu sela. Krupne suze od uzrujanosti i boli kapale su mu na obraze, ali zbog bora nisu tekle niz lice. Širile su se, stapale i stvarale vodenu pokost na tom oronulom licu. Tu su još bili crkva i seljani na nogostupima, crveni geraniji na grobovima. Perezova nesvjestica (kao da se lutak razglavio), zemlja crvena kao krv što se kotrlja po maminu lijesu, bijelo korijenje izmiješano sa zemljom, pa opet ljudi, glasovi, selo, čekanje pred kavanom, neprekidno brenčanje motora i moja radost kad je autobus upao u more svjetala u gradu Alžiru i kad sam pomislio da ću leći i spavati punih dvanaest sati.

II

Probudivši se, shvatio sam zašto je šef bio onako nezadovoljan kad sam zatražio dva dana dopusta — danas je subota. To sam bio tako reći zaboravio, ali kad sam ustao, pala mi je na pamet ta misao. On je, posve razumljivo, izračunao da ću s nedjeljom imati četiri dana dana dopusta, a to mu nije bilo pravo. Ali, s jedne strane, nisam ja kriv što su mamu pokopali jučer a ne danas, a s druge strane, ionako bih bio slobodan u subotu i nedjelju. Razumije se samo po sebi da ga ipak razumijem.

Bilo mi je teško ustati jer sam bio umoran od jučerašnjeg dana. Dok sam se brijao, pitao sam se što da radim, pa sam nakanio da pođem na kupanje. Odvezao sam se tramvajem u lučko kupalište. Tu sam skočio u kanal. Bilo je mnogo mlađarije. U vodi sam našao Mariju Cardonu, daktilografkinju koja je nekad radila u našem uredu i koju sam tada želio. A i ona mene, čini mi se. Ali je uskoro otišla od nas pa nismo stigli ništa učiniti. Pomogao sam joj da se popne na bovu, i usput sam joj očešao rukom grudi. Bio sam još u vodi, a ona je već ležala potrbuške na bovi. Okrenula mi se. Kosa joj je bila pala na oči i smijala se. Uspeo sam se na bovu i legao do nje. Bilo je lijepo, i kao u šali zabacio sam glavu i spustio je na njen trbuh. Nije ništa rekla pa sam tako ostao. Cijelo mi je nebo bilo pred očima, modro i zlačano. Ispod potiljka sam osjećao lagano kucanje u Marijinu trbuhu. Dugo smo ostali na bovi drijemajući. Kad

je sunce pripeklo, ona je skočila u vodu a ja za njom. Sustigao sam je i obujmio je oko struka, pa smo zajedno plivali. Svejednako se smijala. Dok smo se na keju sušili, reče mi: — Crnja sam od vas. — Upitao sam je bi li htjela navečer poći u kino sa mnom. Opet se nasmijala i rekla da bi htjela pogledati jedan film u kojem igra Fernandel. Kad smo se obukli, začudila se što vidi na meni crnu kravatu, i upitala me jesam li u žalosti. Rekoh joj da mi je mama umrla. Htjela je znati kada, pa sam joj odgovorio: — Jučer. — Malko se lecnula, ali nije ništa kazala. Htjedoh joj reći da nisam ja tome kriv, ali se obuzdah jer se sjetih da sam to već rekao šefu. Nije važno. Uostalom, čovjek je uvijek pomalo kriv.

Navečer je Marie bila već sve zaboravila. Film je na mahove bio smiješan, a zapravo vrlo glup. Ona je pritisnula nogu uz moju. Milovao sam joj grudi. Potkraj filma sam je zagrlio, ali nespretno. Kad smo izišli, pošla je sa mnom u moj stan.

Kad sam se probudio, Marie je već bila otišla. Rekla mi je bila da mora otići do tetke. Sjetio sam se da je nedjelja, pa sam se oneraspoložio — ne volim nedjelju. Okrenuo sam se u postelji ne bih li na jastuku osjetio miris soli iz Marijine kose, i spavao sam do deset sati. Zatim sam pušio u postelji sve do podne. Nisam htio ručati kod Celesta kao obično jer bi me zacijelo svašta zapitkivali, a to ne volim. Ispržio sam sebi jaja i pojeo ih iz same tave, bez kruha jer ga više nisam imao, a nije mi se dalo silaziti da ga kupim.

Nakon ručka sam se malo dosađivao i tumarao po stanu. Stan je bio ugodan dok je mama bila u njemu. Sad je prevelik za mene, pa sam prenio stol iz blagovaonice u svoju sobu. Boravim samo u toj sobi, među stolicama podstavljenima podeznanom slamom, ormarom na kojem je zrcalo požutjelo, toaletnim stolićem i posteljom od mjedi. Sve je ostalo zapušteno. Maloprije, da skratim vrijeme, uzeo sam neke stare novine i čitao. Izrezao sam reklamu za Kruschenove soli i zalijepo je u staru bilježnicu, gdje čuvam stvari iz novina koje me zanimaju. Oprao sam ruke i najposlije izišao na balkon.

Moja soba gleda na glavnu ulicu predgrađa. Bilo je lijepo popodne. Međutim, pločnik je bio zamazan, a prolaznici rijetki i još užurbani. Bile su to uglavnom obitelji koje su izišle u šetnju, dva dječaka u mornarskim odijelima, s hlačicama do ispod koljena, pomalo sputani u svojoj krutoj odjeći, i djevojčica s velikom ružičastom mašnom, u crnim lakiranim cipelama. Za njima golema majka, u smeđoj svilenoj haljini, i otac, slabačak čovjek kojeg poznajem iz viđenja. Nosio je slamnat šešir ravna oboda i leptir kravatu, a u ruci štap. Gledajući ga tako sa ženom, shvatio sam zašto u našoj četvrti govore o njemu da je otmjen. Nešto kasnije prodoše mladići iz predgrađa, zalizane kose i crvenih kravata, u kaputima pripijenim uz tijelo, s izvezenim rupčićem u džepiću i u cipelama kockastog vrha. Pomislio sam da idu u grad u kino. Zato su i krenuli tako rano i žurili se na tramvaj smijući se grohotom.

Iza njih je ulica malo-pomalo opustjela. Bit će da su predstave posvuda već počele. Na ulici su ostali samo trgovčići i mačke. Nebo je bilo vedro, ali bez sjaja, ponad smokava uz rub ceste. Na pločniku preko puta trafikant je iznio stolac, postavio ga pred vrata, opkročio ga i nalaktio se na naslon. Još malo-prije dupkom puni tramvaji bili su sad gotovo prazni. U kavanici »Kod Pierotta«, pokraj trafike, konobar je u pustoj dvorani meo piljevinu. Bila je zaista nedjelja.

Okrenuo sam stolac i postavio ga isto onako kao i trafikant, jer sam zaključio da je tako udobnije sjediti. Popušio sam dvije cigarete, ušao u sobu da uzmem komadić čokolade i vratio se da je pojedem na prozoru. Malo zatim nebo se naoblačilo pa sam pomislio da će izbiti ljetna oluja. Malo-pomalo se ipak razvedrilo. Ali, prolazak oblaka kao da je navijestio kišu pa je na ulici postalo mračnije. Dugo sam promatrao nebo.

U pet sati tramvaji su počeli bučno pristizati. Dovožili su sa stadiona iz predgrađa skupine gledalaca načičkane na stepenicama i ogradama. Idućim tramvajima vraćali su se igrači koje sam prepoznao po njihovim kovčežićima. Derali su se i pjevali iz sveg grla da njihov klub neće nikad propasti. Neko-

ličina me njih pozdravila. Jedan mi je doviknuo: — Dali smo im po repu! — Potvrdio sam: — Da — i klimnuo glavom. Tada su počeli pristizati brojni automobili.

Nagao je dan. Nebo se iznad krovova zažarilo, a kako je padao mrak, ulice su oživjele. Šetači su se pomalo vraćali. Opazio sam, među ostalima, opet onog otmjenog gospodina. Djeca su plakala ili su ih morali vući. Odmah zatim iz kina u našoj četvrti izlio se val gledalaca. Među njima su mladići mahali rukama odlučnije nego obično, pa sam zaključio da su gledali nekakav pustolovni film. Oni koji su se vraćali iz kina u gradu stigli su nešto kasnije. Činili su mi se nekako ozbiljniji. Još su se smijali, ali su na mahove bili nekako umorni i zamišljeni. Zadržavali su se na ulici, hodajući gore-dolje po pločniku preko puta. Gologlave djevojke iz naše četvrti držale su se za ruke. Mladići su se poredali da im presijeku put i dobacivali im šale kojima su se one smijale okrećući glave. Neke su me od njih, moje poznanice, pozdravljale.

Odjednom se upališe ulične svjetiljke, a od njihova bljeska pobjedješe prve zvijezde što su sinule u noći. Osjetih da su mi se oči zamorile od gledanja pločnika punih ljudi i svjetla. Vlažni pločnik blistao je na svjetlu, a tramvaji su u pravilnim razmacima bacali odsjaj na nečiju sjajnu kosu, na pokoji smiješak ili srebrnu narukvicu. Domalo su tramvaji sve rjeđe prolazili, mrkla se noć spustila na drveće i svjetiljke, četvrt se neopazice praznila, sve dok prva mačka ne prijede lagano preko iznova opustjele ulice. Tada pomislih da bi trebalo večerati. Malo me bolio vrat što sam onoliko sjedio naslonjen na stolici. Sidoh da kupim kruha i tjestenine, spravih večeru i pojedoh je stoječki. Htjedoh popušiti cigaretu na prozoru, ali je bilo zahaladjelo pa mi je bilo malo hladno. Zatvorih prozore, a u prolazu opazih u zrcalu dio stola na kojem su, kraj svjetiljke na žestu, ležali komadići kruha. Pomislih da je prošla još jedna mučna nedjelja, da je mama već pokopana, da ću ponovo na posao i da se, sve u svemu, ništa nije promijenilo.

III

Danas sam mnogo radio u uredu, šef je bio prijazan. Pitao me nisam li umoran, i zanimalo ga je koliko je mami bilo godina. Odgovorio sam mu »oko šezdeset«, da ne bih pogriješio, a ne znam zašto je njemu nekako odlanulo, kao da misli da je time sve svršeno.

Stol mi je bio pretrpan tovarnim listovima koje je trebalo sve pregledati. Prije nego što sam otišao iz ureda na ručak, oprao sam ruke. O podne volim taj trenutak. Uvečer ne uživam toliko u tome jer je smotani ručnik koji upotrebljavam već sasvim mokr — služi nam cijeli dan. Jednom sam na to upozorio šefa. Odgovorio mi je da mu je žao, ali da je to nevažna sitnica. Izišao sam malo kasno, u dvanaest i pol, s Emmanuelom koji radi u otpremi. Naš ured gleda na more pa smo izgubili nešto vremena promatrajući teretne brodove u luci užarenoj od sunca. Uto je naišao jedan teretnjak zvečeći lancima i praskajući. Emmanuel me upita »hoćemo li«, a ja potrčah. Teretnjak je već bio prošao pa smo pojurili za njim. Utonio sam u buku i prašinu. Nisam više ništa vidio, samo sam osjećao neobuzdan zanos od te trke sred dizalica i strojeva, jarbola što su poigravali na obzorju i trupova brodova pokraj kojih smo trčali. Prvi sam se dohvatio teretnjaka i uskočio. Zatim sam pomogao Emmanuelu da sjedne. Bili smo se zapuhali, teretnjak je poskakivao po neravnoj kaldrmi na keju, usred prašine i sunca. Emmanuel se zagrcnuo od smijeha.

Stigli smo uznojeni do Celesta. On je uvijek tamo, sa svojom trbušinom, pregačom i sijedim brkovima. Upitao me »kako je«. Rekao sam da nekako ide i da sam gladan. Smazao sam ručak na brzinu i popio kavu. Zatim sam otišao kući i malo odspavao, jer sam popio odviše vina, a kad sam se probudio, htjedoh jednu zapaliti. Bilo je kasno pa sam potrčao da uhvatim tramvaj. Radio sam cijelo popodne. U uredu je bilo vruće, pa sam uvečer uživao vraćajući se polagano kejom. Nebo je bilo zeleno, bio sam zadovoljan. Ipak sam se vratio ravno kući jer sam htio skuhati krumpira.

Uspinjući se uz mračno stubište, sudario sam se sa starim Salamanom, svojim prvim susjedom. Bio je sa psom. Već su osam godina zajedno. Prepeličar ima nekakvu kožnu bolest, crljenicu, mislim, pa mu je poispadala gotovo sva dlaka i tijelo mu se osulo pjegama. I smeđim krastama. Živeći tako s njim (njih dvojica sami u jednoj sobici), stari Salamano postao mu je napokon sličan. I on ima crvenkaste kraste na licu i žute rijetke dlake. Pas je pak poprimio od svoga gospodara nekakvo pognuto držanje, njuška mu je isturena a vrat istegnut. Baš kao da su od iste pasmine, a ipak se mrže. Dva puta na dan, u jedanaest i u šest sati, starac izvodi psa u šetnju. Već osam godina idu uvijek istim putem. Mogu se vidjeti u Lyonskoj ulici, pas vuče čovjeka sve dok se stari Salamano ne spotakne. Tada tuče psa i grdi ga. Pas puzi od straha i odupire se nogama. Tada je na starcu red da njega vuče. Kad pas to zaboravi, ponovo poteže gospodara i ovaj ga ponovo tuče i grdi. Zatim obojica zastanu na pločniku i gledaju se, pas obuzet stravom, a čovjek mržnjom. Tako svaki dan. Kad pas hoće da se pomokri, starac ga ne pušta na miru nego ga vuče, pa prepeličar ostavlja za sobom trag od kapljica. Ako se slučajno oneredi u sobi, opet izvuče batina. Tako to traje osam godina. Celeste uvijek govori da je to »žalosno«, ali, zapravo, tko zna? Kad sam ga susreo na stubištu, Salamano je upravo grdio psa. Tada ga zapitah što mu je pas skrivio. Nije mi odgovorio. Samo je ponavljao: — Gade! Mrcino! — Dosjetio sam se kad se sagnuo nad psa da

mu nešto popravi na ogrlici. Progovorih glasnije. Tada mi, ne osvrćući se, odgovori odajući nekakav suzdržan bijes: — Uvijek je tu. — Zatim ode vukući za sobom životinju, koja se odupirala sa sve četiri noge i skvičala.

Baš u taj čas uđe moj drugi susjed. O njemu govore da živi od žena. Međutim, kad ga tko upita što je po zanimanju, odgovara da je »skladištar«. Općenito, nije baš omiljen. Ali sa mnom često počavrtlja i gdjekad provede pokoji trenutak kod mene jer ga ja slušam. Mislim da je zanimljivo ono što govori. Uostalom, nemam nikakva razloga da ne razgovaram s njim. Zove se Raymond Sintés. Onizak je, plećat i ima boksačici nos. Uvijek je besprijeckorno obučen. I on mi je rekao o Salamanu: — Zar nije to žalosno? — Pitao me ne gadi li mi se sve to, a ja mu odgovorih da mi se ne gadi.

Popesmo se i htjedoh otići u svoj stan kadli mi on reče: — Imam krvavica i vina. Hoćete li da prezalogajite sa mnom?... — Pomislih da bar neću morati kuhati, pa pristadoh. I on ima samo jednu sobu i kuhinju bez prozora. Iznad postelje mu visi anđeo od bijelog i ružičastog štuka, fotografije prvaka i dvije-tri snimke golih žena. Soba je bila prljava, a postelja nepospremljena. Najprije je upalio petrolejku, pa je izvadio iz džepa prilično sumnjiv zavoj i previo sebi desnu šaku. Upitah ga što mu je. Reče mi da se pograbio s jednim tipom koji je zametnuo s njim kavgu.

— Razumijete, gospodine Meursaulte — reče mi — nije da sam zao nego samo nagao. Frajer mi veli: »Sidi s tramvaja ako si muško. «A ja njemu lijepo: »Hajde, smiri se! «A on će opet meni da nisam muško. Onda ja sidem i velim mu: »Bolje će ti biti da prestaneš jer ću te inače naučiti pameti«. A on će meni: »A kako?«Onda sam ga tako odalamio da je pao. Htio sam ga podići, ali me on, onako ležeći, počne udarati nogama. Onda sam ga maznuo koljenom i dvaput šakom. Raskrvario sam mu lice. Upitao sam ga je li mu sad dosta. Rekao mi je da jest.—Za sve to vrijeme Sintés je namještao zavoj, a ja sam sjedio na krevetu. Nadodao je: — Eto vidite da nisam ja zametnuo kavgu.

On je mene vrijeđao. — To je bila istina, i to sam mu priznao. Tada mi reče da se baš htio posavjetovati sa mnom u vezi s tim događajem, da sam ja muško, da poznajem život, da bih mu mogao pomoći i da ćemo onda biti dobri prijatelji. Ja sam šutio, pa me ponovo upitao bih li mu htio biti prijatelj. Rekoh mu da mi je to svejedno, a on kao da je bio time zadovoljan. Izvadio je krvavicu, ispekao je na tavi i postavio čaše, tanjure, pribor i dvije boce vina. Sve to bez riječi. Zatim sjedosmo za stol. Dok smo jeli, poče mi pričati o svojoj dogodovštini. Isprva se malo skanjivao.—Upoznao sam se s jednom damom... bila mi je, da tako kažem, ljubavnica. — Čovjek s kojim se potukao bio je njen brat. Reče mi da ju je uzdržavao. Nisam ništa rekao na to, pa ipak je odmah dodao da zna što se priča o njemu, ali da je njemu savjest čista i da je on skladištar.

— Ali, da se vratim na svoju priču — reče mi — primijetio sam da me vara. — Davao joj je koliko je bilo potrebno za život. Sam je plaćao najamninu za njenu sobu i davao joj po dvadeset franaka na dan za hranu. — Tri stotine franaka za sobu, šest stotina franaka za hranu, s vremena na vrijeme po par čarapa, sve skupa oko tisuću franaka. A gospođa nije ništa radila. Govorila mi je da je to istina, ali da ne može izići na kraj s onim što joj dajem. A ja joj kažem: »Zašto ne radiš pola dana? Prilično bi me rasteretila za sve te sitnice. Ovaj sam ti mjesec kupio jedan kostim, dajem ti po dvadeset franaka na dan, plaćam ti stanarinu, a ti lijepo poslije podne piješ kavu s prijateljicama. Daješ im kavu i šećer. A ja tebi dajem pare. Ja s tobom lijepo, a ti meni tako. Ali, nije htjela raditi, uvijek je govorila da ne može sastaviti kraj s krajem, i tako sam primijetio da me vara.

Zatim mi ispriča kako joj je u torbici našao srećku, a ona mu nije znala objasniti čime ju je kupila. Malo poslije je našao kod nje »priznanicu« zalagaonice, iz koje se vidjelo da je založila dvije narukvice. Sve do tada nije ni znao za te narukvice. — Bilo mi je jasno da me vara. Tada sam je ostavio. Ali sam je najprije izlemao. Rekao sam joj da joj nije ni do čega drugog stalo nego do one stvari. Ovako sam joj rekao, gospodine Meursaul-

te, razumijete: »Ti ne vidiš da ti svi zavide na sreći koju ti pružam. Tek ćeš poslije vidjeti koliko si bila sretna.«

Prebio ju je namrtvo. Prije toga je nije tukao. — Mlatio sam je, ali nježno, da tako kažem. Malo bi se derala. Zatvorio bih kapke na prozorima i završilo bi se kao i obično. Ali ovaj put je za ozbiljno. A koliko je do mene, nisam je dovoljno kaznio.

Zatim mi objasni da se zbog toga želi posavjetovati sa mnom. Zastao je u govoru da popravi stijenj svjetiljke koja se dimila. Neprekidno sam ga slušao. Popio sam bio gotovo litru vina i udarilo mi je u glavu. Pušio sam Raymondove cigarete jer svojih više nisam imao. Prolazili su posljednji tramvaji i odnosili sa sobom sad već daleku buku predgrađa. Raymond nastavi. Bilo mu je krivo »što još želi spavati s njom«. Ali ju je htio kazniti. Isprva je kanio da je odvede u neki hotel pa da pozove policiju, izazove skandal te da je registriraju kao prostitutku. Nakon toga se obratio nekim prijateljima iz podzemlja, ali ni oni nisu ništa smislili. A, kao što mi reče Raymond, muka je živjeti u podzemlju. To je i njima rekao pa su mu predložili da je »udese«. Ali, ni to nije ono što on želi. Porazmislit će. Ponajprije bi me htio nešto upitati. Međutim, prije nego što me upita, htio bi znati što ja mislim o svemu tome. Odgovorih da ne mislim ništa, ali da je sve to zanimljivo. Upita me mislim li da ga je varala. Ja sam zaista stekao dojam da ga je varala. A smatram li da je treba kazniti, i što bih ja učinio na njegovu mjestu? Rekoh mu da čovjek nikad ne zna, ali da razumijem da je želi kazniti. Popih još malo vina. On pripali cigaretu i povjeri mi svoju zamisao. Htio bi joj napisati pismo u kojem bi je izgrdio na pasja kola, a u isto je vrijeme naveo da se pokaje. Poslije, kad mu se vrati, leći s njom i »upravo u trenutku kad bi trebalo da svrši«, pljunut će joj u lice i izbacit će je iz stana. Smatrao sam da će je tako dobro kazniti. Ali, Raymond mi reče da se ne osjeća sposoban da napiše takvo pismo, i da je pomislio na mene da mu ga ja sastavim, šutio sam pa me je upitao bi li mi bilo teško da to odmah učinim, a ja odgovorih da ne bi.

Tada on popi još jednu čašu, ustade, odgurnu tanjure i ono

malo hladne krvavice što je još ostalo. Pomno obrisa stolnjak od voštanog platna. Iz ladice noćnog ormarića izvadi list kockasta papira, žutu kuvertu, malo crveno držalo i četvrtastu tintarnicu s ljubičastom tintom. Kad mi reče ime te žene, shvatih da je Maurkinja. Sastavih pismo. Napisao sam ga pomalo zbrda-zdola, ali sam se trudio da zadovoljim Raymonda, jer nisam imao razloga da mu ne udovoljim. Zatim mu pročitah pismo. Slušao me pušeći i klimajući glavom, a onda me zamolio da mu ga iznova pročitam. Bio je potpuno zadovoljan. Reče mi. — Znao sam ja da si dobro potkovan. — Iz početka nisam primijetio da me tika. Tek kad mi je kazao: — Sad si mi pravi prijatelj — iznenadio sam se tome. Ponovio je tu rečenicu, a ja rekoh: — Jesam. — Bilo mi je svejedno jesam li mu prijatelj ili nisam, a činilo mi se da je njemu zaista stalo do toga. Zatvorio je pismo pa smo popili ostatak vina. Zatim smo neko vrijeme pušili bez riječi. Vani se sve smirilo, čuli smo kako prolazi neki automobil. Rekoh: — Kasno je. — Raymond se složi sa mnom. Pripomenu da vrijeme brzo prolazi, što je donekle istina. Spavalo mi se, ali mi je bilo teško ustati. Mora da sam izgledao umoran, jer mi Raymond reče da čovjek ne smije klonuti. Isprva ga nisam razumio. Tada mi objasni daje čuo da mi je mama umrla, ali da se to moralo kad-tad dogoditi. I ja sam tako mislio.

Ustadoh, Raymond mi vrlo čvrsto stisnu ruku i reče da se muškarci uvijek razumiju. Kad sam izišao, zatvorio sam vrata za sobom i ostao časak stajati u mraku u hodniku. U kući je bio mir, a iz dubine stubišta dizao se neodređen i vlažan zadrž. Čuo sam samo kako mi damara i zuji u ušima. U sobi starog Salamana prigušeno je cvilio pas.

IV

Mnogo sam radio cijeli tjedan. Raymond mi je došao reći da je poslao pismo. Bio sam dva puta u kinu s Emmanuelom, koji katkad ne razumije što se zbiva na platnu. Tada mu treba tumačiti. Jučer je bila subota i došla je Marie, kako smo se bili dogovorili. Silno sam je poželio jer je bila u lijepoj haljini s crvenim i bijelim prugama i u kožnim sandalama. Nazrijevale su joj se jedre dojke, a lice preplanulo od sunca bilo joj je kao cvijet. Ukrkali smo se u autobus i odvezli se na nekoliko kilometara od Alžira, do žala pritiješnjena hridinama i obrasla trskom s kopnene strane. Sunce u četiri sata nije suviše peklo, ali je voda bila mlaka, a valići podugački i tromi. Marie me naučila jednu igru. Plivajući, pije se pjena s vrha valova, napuni se njome usta pa se čovjek okrene na leđa i izbacuje je uvis. Tako nastaje pjenasta čipka što se gubi u zraku ili pada kao mlaka kiša na lice. Ali su me nakon nekog vremena zapekla usta od gorčine soli. Tada Marie dopliva do mene i priljubi se uza me. Pritisnu svoja usta na moja. Njen jezik osvježi mi usne i neko smo se vrijeme ljuljuškali na valovima.

Kad smo se na žalu obukli, Marie me pogleda zacakljenim očima. Poljubih je. Od tog trenutka nismo više razgovarali. Privio sam je uza se i pohitali smo na autobus, da se vratimo, da odem u moj stan pa da se bacimo na postelju. Ostavio sam prozor otvoren, i bilo je ugodno osjećati kako ljetna noć klizi po našim pocrnjelim tjelesima.

Toga jutra Marie je ostala kod mene i rekao sam joj da ćemo zajedno ručati. Sišao sam da kupim mesa. Vraćajući se, čuo sam neki ženski glas iz Raymondove sobe. Malo zatim stari je Salamano izgrdio svoga psa, čuli smo bat koraka i tapkanje šapa po drvenim stubama, a onda: — Gade, mrcino! — Izašli su na ulicu. Pričao sam Mariji o starcu pa se nasmijala. Obukla je bila moju pidžamu i zavrнула rukave. Kad se nasmijala, ponovo sam je poželio. Malo zatim upitala me je volim li je. Odgovorih joj da to ništa ne znači, ali da mi se čini da je ne volim. Rastužila se. Ali, pripravljavajući ručak, bez ikakva razloga ponovo se tako nasmijala da sam je poljubio. U taj čas izbi bučna prepirka kod Raymonda.

Najprije smo začuli oštar ženski glas, a onda Raymonda: — Prevarila si me, prevarila si me! Pokazat ću ja tebi koga si prevarila! — Nekoliko tupih udaraca, a onda je žena zajaukala, ali toliko stravično da se u hodniku na stubištu začas okupilo mnogo svijeta. Marie i ja smo također izišli. Žena je svejednako jaukala, a Raymond ju je svejednako tukao. Marie mi reče da je to strašno, ali joj ništa ne odgovorih. Zamoli me neka odem po policajca, ali joj rekoh da ne volim policajce. Međutim je stigao policajac sa stanarom s drugoga kata, nekim limarom. Policajac zakuca na vrata i tada sve utihnu. Zakuca jače, ubrzo žena zaplaka, a Raymond otvori vrata. Iz usta mu je visila cigareta, a izraz lica bio mu je sladunjav. Djevojka jurnu na vrata i reče policajcu da ju je Raymond istukao. — Kako se zoveš? — upita ga policajac. Raymond mu reče kako se zove. — Izvadi cigaretu iz usta kad razgovaraš sa mnom — reče policajac. Raymond se skanjivao, pogledao mene i povukao još jedan dim. U isti tren policajac mu svom snagom opali ćušku tako da je sve zazvonilo. Cigareta je odletjela nekoliko metara dalje. Raymond se promijeni u licu, ali u prvi mah ništa ne reče nego tek malo poslije ponizno upita smije li podići opušak. Policajac mu reče da smije, i nadoda: — Drugi put ćeš znati da s policijom nema šale. — Dotle je djevojka plakala i neprestance ponavljala: — Istukao me je. To vam je svodnik. — Gospodine

— obrati se tada Raymond policajcu — je li to po zakonu, reći čovjeku da je svodnik? — Ali mu policajac zapovjedi da »zaveže«. Tada se Raymond okrenu djevojci i reče joj: — Čekaj samo, mala, još ćemo se sresti. — Policajac mu reče da umukne, da djevojka treba da ode, a on da ostane u svojoj sobi i čeka dok ga ne pozovu u komesarijat. Doda da bi trebalo da Raymonda bude stid što je toliko pijan da se sav trese. Raymond mu objasni- — Nisam ja pijan, gospodine, nego se tresem samo zato što sam ovdje, pred vama, nema mi druge. — Zatim zatvori vrata i svijet se razide. Marie i ja smo zgotovili ručak. Ali ona nije bila gladna, pa sam gotovo sve sam pojeo. Otišla je u jedan sat, a onda sam malo odspavao.

Okolo tri sata Raymond mi pokuca na vrata i uđe. Ostao sam ležati. On mi sjede na rub kreveta. Časak je šutio pa ga upitah kako je bilo. Reče mi da je učinio što je htio, ali da ga je ona čušla pa da ju je onda istukao. Ostalo sam i sam vidio. Rekoh mu da mi se čini da joj se dobro osvetio i da bi morao biti zadovoljan. I on je tako mislio, i napomenuo da policajac može raditi što hoće, ali da ništa ne može izmijeniti one udarce koje je ona primila. Doda da dobro poznaje policajce i da zna kako treba s njima. Zatim me upita jesam li možda očekivao da će vratiti policajcu milo za drago. Odgovorih da nisam ništa očekivao i da, uostalom, ne volim policajce. Čini se da je Raymond bio vrlo zadovoljan mojim riječima. Upita me ne bih li htio izići s njim. Ustadoh i počeh se češljati. Reče mi da bi me trebao za svjedoka. Bilo mi je svejedno, samo nisam znao što bi trebalo da kažem. Po njegovu mišljenju, bilo bi dovoljno da izjavim da mu se djevojka iznevjerila. Pristadoh da mu budem svjedok.

Izidosmo i Raymond me počasti dobrim konjakom. Zatim je zaželio da odigramo partiju biljara, i ja sam za dlaku izgubio. Onda je htio da odemo u bordel, ali sam rekao da neću, jer to ne volim. Potom smo se polako vratili kući, a on mi je rekao kako mu je drago što se uspio osvetiti ljubavnicu. Bio je vrlo prijazan sa mnom i pomislio sam da smo se lijepo zabavili.

Izdaleka sam spazio na kućnom pragu starog Salamana

nekako uzrujana. Kad smo mu se približili, opazio sam da nema psa. Gledao je na sve strane, okretao se, pokušavao prokknuti pogledom mrak u hodniku, mrndžao neke nesuvisle riječi i iznova pretraživao ulicu svojim sitnim crvenim očima. Kad ga Raymond zapita što mu je, ne odgovori mu odmah. Jedva sam čuo kako mrmlija: — Gade, mrcino — svejednako se uzrujavajući. Upitah ga gdje mu je pas. Naglo mi odgovori da je nestao. A onda se odjednom raspriča: — Odveo sam ga, kao i obično, na Vojno vježbalište. Oko daščara u zabavištu bilo je mnogo svijeta. Zastao sam da pogledam »Kralja izvrđavanja«. A kad sam htio krenuti dalje, njega više nije bilo. Zapravo sam mu već odavno htio kupiti tješnju ogrlicu. Ali nikad ne bih vjerovao da bi se ta mrcina samo tako mogla izgubiti.

Raymond mu tada kaza da je pas možda zalutao i da će se vratiti. Naveo mu je nekoliko primjera kako su psi prevalili na desetke kilometara da se vrate gospodaru. Pa ipak, starac se još više uzrujao. — Ama, oduzet će mi ga, razumijete! Kad bi ga bar tko primio k sebi! Ali to se neće dogoditi jer se svi ma gade njegove kraste. Policija će ga uloviti, to je sigurno. — Tada mu rekoh da treba otići u živodernicu, i da će mu vratiti psa pošto plati nekakvu taksu. Upitao me nije li ta taksa velika. Nisam znao. Tada se on ražesti: — Da dam novaca za tu mrcinu! Ah! Neka samo krepa! — I poče ga opet grditi. Raymond se nasmija i uđe u kuću. Pođoh za njima i rastadosmo se na odmorištu našeg kata. Malo zatim začuh starčeve korake. Pokuca na moja vrata. Kad otvorih, zastade časak na pragu i reče: — Oprostite, oprostite! — Pozvah ga da uđe, ali ne htjede. Zagledao se u vrškove svojih cipela, a krastave su mu ruke drhtale. Ne gledajući me u oči, upita me: — Neće mi ga valjda oduzeti, je li, gospodine Meursaulte? Vratit će mi ga. Jer, što ću ja inače? — Rekoh mu da u živodernici psi stoje po tri dana na raspolaganju njihovim vlasnicima, a da onda rade s njima što ih je volja. Gledao me nijemo. Zatim mi reče: — Laku noć! — Zatvorio je svoja vrata i čuo sam ga ka-

ko hoda gore-dolje. Postelja mu je zaškripala. A po čudnom tihom glasu koji je dopro kroz pregradni zid, pojmih da plače. Ne znam zašto sam pomislio na mamu. Međutim, sutradan je trebalo rano ustati. Nisam bio gladan i legao sam bez večere.

V

Raymond mi je telefonirao u ured. Rekao mi je da me jedan njegov prijatelj (kome je pričao o meni) poziva da provedem nedjelju u njegovoj vikendici nedaleko od Alžira. Odgovorila mu da bih se rado odazvao, ali da sam obećao jednoj prijateljici da ću taj dan provesti s njom. Raymond mi odmah reče da i nju poziva. Ženi njegova prijatelja bit će vrlo drago da ne bude sama među muškarcima.

Htio sam odmah spustiti slušalicu, jer znam da šef ne voli da nam telefoniraju iz grada. Ali me Raymond zamoli da pričekam, i reče da mi je mogao prenijeti taj poziv i večeras, ali da bi me htio obavijestiti o nečemu drugom. Cijeli ga dan prati skupina Arapa, među kojima i brat njegove bivše ljubavnice. — Ako ga opaziš večeras u blizini kuće kad se vratiš, obavijesti me! — Rekoh da hoću.

Malo zatim me pozvao šef, i načas sam se ozlovoljio jer sam pomislio da će mi reći neka manje telefoniram, a više radim. Ali o tome nije bilo ni riječi. Kazao mi je da bi htio porazgovarati sa mnom o jednoj *svojoj* posve neodređenoj zamisli. Namjerava osnovati u Parizu zastupstvo koje bi na licu mjesta obavljalo poslove, i to izravno, s velikim kompanijama, pa bi htio znati ne bih li ja pristao da se toga prihvatim. To bi mi omogućilo da živim u Parizu, a i da jedan dio godine putujem. — Vi ste mladi i čini mi se da bi vam se svidio takav život. — Rekoh da bi, ali da mi je zapravo svejedno. Tada me upita zar

ne bih želio promijeniti život. Odgovorih mu da se život ne može nikad promijeniti, da svakako jedan život vrijedi koliko i drugi, i da nemam ništa protiv ovakva života kakav ovdje vodim. Bio je nekako nezadovoljan i rekao mi da uvijek okolišam u odgovorima, da nemam ambicija, a da je to propast za poslove. Tada sam se vratio na posao. Bilo mi je krivo što sam ga ozlojedio, ali nisam vidio razloga da mijenjam život. Ako dobro promislim, nisam bio nesretan. Dok sam studirao, imao sam mnogo sličnih ambicija. Ali, kad sam morao prekinuti studije, vrlo sam brzo shvatio da sve to zapravo nije važno.

Uvečer je Marie došla po mene i upitala me bih li je htio uzeti za ženu. Rekoh joj da mi je svejedno, ali da se možemo vjenčati ako baš želi. Htjela je znati volim li je. Odgovorih joj isto onako kako sam joj već jednom odgovorio, da to ništa ne znači, ali da je sigurno ne volim.—A zašto bi me onda uzeo za ženu? — pripita me. Objasnih joj da to uopće nije važno i da se možemo uzeti ako baš želi. Uostalom, to je ona tražila, a ja sam se zadovoljio da kažem da hoću. Tada napomenu da je brak ozbiljna stvar. Odgovorih joj: — Nije. — Ona načas ušutje promatrajući me nijemo. Zatim opet progovori. Htjela je samo znati bih li prihvatio tu ponudu i od neke druge žene s kojom bih bio jednako vezan. Rekoh: — Naravno. — Tada upita samu sebe voli li ona mene, ali ja o tome nisam mogao ništa znati. Nakon kraće šutnje promrmlja da sam čudan, da me zacijelo upravo zbog toga voli, ali da ću joj možda jednog dana i omrznuti iz istog razloga, šutio sam jer nisam imao što dodati, a ona me uhvati ispod ruke smiješeći se i reče da bi se htjela udati za mene. Odvratih da ćemo se vjenčati kad god zaželi. Tada joj ispričah što mi je šef ponudio, a Marie reče da bi rado upoznala Pariz. Kazah joj da sam živio neko vrijeme u Parizu, a ona me upita kako je tamo. Rekoh joj: — Prljavo. Ima mnogo golubova i mračnih dvorišta. Ljudi imaju bijelu kožu.

Zatim smo se prošetali po glavnim ulicama grada. Žene su bile lijepe, i upitao sam Mariju je li to zapazila. Reče mi da jest i da me razumije. Neko smo vrijeme šutjeli. Međutim, htio sam

da ostane kod mene, i rekoj joj da bismo mogli zajedno ručati kod Celesta. I ona je to željela, ali je imala posla. Bili smo blizu moga stana pa sam joj rekao: — Do viđenja. — Ona me upita: — Zar ne želiš znati što ću raditi? — Želio sam znati, ali se nisam sjetio da je pitam, a činilo se da mi je baš to zamjerila. Zatim se, gledajući me onako ukipljenog, ponovo nasmijala i nagnula se prema meni cijelim tijelom da mi pruži usne.

Večerao sam kod Celesta. Već sam bio počeo jesti kad je ušla nekakva čudnovata ženica i upitala me za dopuštenje da sjedne za moj stol. Dakako da sam joj dopustio. Kretnje su joj bile odsječne, a oči joj sjale na sitnom licu okruglom kao jabuka. Svukla je kaputić, sjela i grozničavo pregledala jelovnik. Pozvala je Celesta i odmah sve naručila glasom u isti mah razgovjetnim i brzorekim. Čekajući predjelo, otvorila je torbicu, izvukla iz nje četvrtast komadić papira i olovku, unaprijed sve sračunala, te izvadila iz novčarke točan iznos koji je imala platiti, dodala tome napojnicu i sve stavila preda se na stol. Uto joj donesoše predjelo koje brže-bolje pojede. Dok je čekala iduće jelo, opet je izvukla iz torbice plavu olovku i časopis koji donosi program radio-emisija u toku tjedna. Vrlo je brižljivo obilježila gotovo sve emisije jednu za drugom. Kako je časopis imao dvanaestak stranica, nastavila je savjesno obavljati taj posao za cijele večere. Ja sam već povečerao, a ona je još jednako revno obilježavala emisije. Zatim je ustala, obukla kaputić istim onakvim točnim pokretima automata i otišla. Kako nisam imao drugog posla, izišao sam i ja i pratio je neko vrijeme. Stala je na rub pločnika i nevjerojatno brzo i sigurno krenula svojim putem, ne skrećući i ne obazirući se. Napokon mi je iščezla iz očiju pa sam se vratio istim putem kući. Pomislio sam da je čudna, ali sam je prilično brzo zaboravio.

Ispred svojih vrata zatekao sam starog Salamana. Pozvaha ga unutra, a on mi reče da mu se pas izgubio, da ga nema u živodernici. Tamošnji su mu službenici rekli da ga je možda netko pregazio. Pitao ih je bi li mogao što saznati na policiji. Odgovorili su mu da se o tome ne vodi računa jer se to događa

svaki dan. Rekoh starom Salamanu da bi mogao nabaviti <f
gog psa, ali je on imao pravo kad mi je odgovorio da se na <
ga već bio navikao.

Skutrio sam se na krevetu, a Salamano je sjeo za stol. Sje
je sučelice meni i držao ruke na koljenima. Nije skinuo e
stari pusteni šešir. Cijedio je nevezane rečenice ispod žuđt
tih brkova. Pomalo mi je dosađivao, ali nisam imao nikal
posla i nije mi se još spavalo. Tek toliko da štogod rekнем,
pitkivao sam ga o njegovu psu. Reče mi da ga je nabavio
kon ženine smrti. Oženio se prilično kasno. U mladosti je ž-
da postane glumac — u pukovnji je igrao u vodviljima iz -
ničkog života. Ali se na kraju uposlio na željeznici, i nije se
kajao jer sad prima malu mirovinu. Nije bio sretan u braku
se, sve u svemu, bio navikao na ženu. Kad je umrla, bio je u
osamljen. Tada je zamolio jednog druga iz radionice da
dade psa, i dobio ga je vrlo mlada. Hranio ga je na dudu.
kako pas živi kraće od čovjeka, na kraju su obojica zajedno
tarjeli. — Bio je zle ćudi — reče Salamano. — Pokatkad bis=
se pograbili. Ali je opet bio dobar pas. — Rekoh da je bio dc
pasmine, a Salamanu je to, čini se, bilo drago. — A tek da ste
vidjeli prije nego što je obolio! — dometnu. Dlaka mu je
najljepša. — Svaku večer i svako jutro, otkako je pas dobio c
kožnu bolest, Salamano gaje mazao nekakvom mašču. Ali_
njegovu mišljenju, njegova je prava bolest bila starost, a 2
rost se ne liječi.

U taj čas zijevnuh, a starac mi reče da ide. Kazah mu de
može ostati, i da mi je žao što mu se to dogodilo sa psom,
mi zahvali. Reče mi da je moja mama mnogo voljela njeg«
psa. Govoreći o njoj, nazivao ju je »vaša sirota majka«. NĆ
cio je da sam jamačno vrlo nesretan otkako je mama umrla_
ja nisam na to ništa rekao. Zatim mi reče, vrlo brzo i neks
snebivljivo, da zna da su mi u našoj četvrti zamjerili što s
otpremio majku u ubožnicu, ali me on dobro poznaje i zne
sam mnogo volio mamu. Odgovorih mu, ni sam ne zr
zašto, da nisam imao pojma da su mi to zamjerili, ali da m_

činilo sasvim prirodnim da to učinim, jer nisam imao dovoljno novaca da plaćam nekoga da čuva mamu. — Uostalom — dodah — odavno mi već nije imala što kazati i bilo joj je dosadno, onako samoj. — Jest — reče on — a u ubožnici bar čovjek ima drugova. — Zatim se oprostila sa mnom. Htio je leći. Sad mu se život promijenio i ne zna pravo što da radi. Prvi put otakako ga poznajem, pružio mi je ruku, bojažljivom kretnjom, i osjetio sam ljuske na njegovoj koži. Ovlaš se osmjehnuo i na odlasku mi rekao: — Valjda noćas neće psi lajati. Onda uvijek mislim da on laje.

VI

U nedjelju sam se jedva probudio, Marie me morala zvati i prodrmati. Nismo ništa jeli jer smo htjeli rano poći na kupanje. Osjećao sam se nekako prazan i malo me boljela glava. Cigareta mi je bila nekako gorka. Marie mi se narugala i rekla da se držim kao da sam na sprovodu. Obukla je bila bijelu platnenu haljinu i raspustila kosu. Rekoh joj daje lijepa, a ona se nasmi-ja od užitka.

Kad smo silazili, pokucali smo Raymond u na vrata. Odgovorio nam je da će odmah sići. Kako sam bio umoran a nismo bili otvorili rebrenice, na ulici me zapljusnu danje svjetlo koje je već bilo puno sunca. Marie je skakutala od radosti i nepres-tance je govorila kako je lijepo. Osjećao sam se malo bolje, ali sam bio gladan. Rekoh to Mariji, a ona mi pokaza svoju torbu od voštanog platna u koju je bila strpala naše kupaće kostime i ručnik. Preostalo mi je samo da se strpim, a onda smo začuli Raymonda kako zatvara vrata svoga stana. Nosio je plave hlače i bijelu košulju kratkih rukava. Međutim, na glavu je bio nataknuo slamnat šešir, zbog čega se Marie nasmi-jala. Podlak-tice su mu se bijeljele ispod crnih dlaka. To mi se malko gadilo. Fućkao je silazeći i bio je dobre volje. Reče mi: — Zdravo, stari — a Mariju oslovi s »gospođice«.

Dan prije bili smo na policiji, gdje sam posvjedočio da se ona djevojka »iznevjerila« Raymond u. Izvukao se samo s opo-menom. Nisu provjeravali moj iskaz. Porazgovarali smo o to-

me ispred kuće, a onda smo odlučili da se odvezemo autobusom. Plaža nije bila baš daleko, ali ćemo tako brže stići. Raymond je držao da će njegovu prijatelju biti drago što smo poranili. Baš smo se spremali da krenemo kad mi Raymond odjednom dade znak da pogledam na drugu stranu ulice. Opazio sam skupinu Arapa naslonjenih na izlog trafike, Gledali su nas nijemo, ali onako kako oni umiju, baš kao da smo kamenje ili klade. Raymond mi reče da je drugi slijeva njegov neprijatelj, i kao da se zabrinu. Doda, međutim, daje sad s tim svršeno. Marie nije ništa shvaćala pa nas je upitala o čemu je riječ. Rekoh joj da su ti Arapi kivni na Raymonda. Ona je htjela da odmah krenemo. Raymond se uspravi, nasmija se i reče da se valja požuriti.

Pođosmo prema autobusnoj stanici što je bila malo dalje, a Raymond me izvijesti da nas Arapi ne prate. Okrenuh se. Još su bili na istom mjestu i gledali jednako ravnodušno ono mjesto gdje smo bili stajali. Ukrasmo se u autobus. Raymond uoči da je odlanulo, neprestano se šalio s Marijom. Slutio sam da mu se sviđa, iako mu ona nije gotovo uopće odgovarala. S vremena na vrijeme pogledala bi ga smijući se.

Sišli smo s autobusa u predgrađu Alžira. Plaža nije daleko od autobusne stanice, ali je valjalo prijeći zaravanak što se diže iznad mora, a zatim se naglo spušta prema obali. Bio je pokriven žućkastim kamenjem i asfodelima, koji bijahu posve bijeli na plavetnilu već užarena neba. Marie se zabavljala tako da im je raspršivala latice mašući snažno svojom torbom od voštanog platna. Prolazili smo između redova malih vila sa zelenim i bijelim ogradama. Neke su od njih bile sakrivene, s verandama pod tamarisima, a neke su stajale gole među kamenjem. Još prije nego što smo stigli do kraja zaravanka, ugledali smo nepomično more, a nešto dalje dremljivi i masivni rt u bistroj vodi. Kroz mirni zrak dopiralo je sve do nas lagano brujanje motora. U daljini opazismo ribarski brodić kako neosjetno plovi po blistavu moru. Marie je ubrala nekoliko perunika. S obronka što se

spuštao prema moru vidjesmo da već ima nekoliko kupača.

Raymondov prijatelj boravio je u maloj drvenoj vikendici na kraju žala. Kućica se naslanjala na litice, a stupovi koji su je sprijeda podupirali kupali su se već u moru. Raymond nas predstavi. Prijatelj mu se zvao Masson. Bio je to visok čovjek, krupan i plećat. Žena mu je bila niska, punašna i prijazna, a govorila je kao Parižanka. On nam odmah reče da se raskomotimo i da već ima pržene ribe koje je jutros ulovio. Rekoh mu da mu je kućica vrlo lijepa. Odvrti mi da tu provodi svaku subotu, nedjelju i cijeli godišnji odmor. — Sa ženom se dobro slažem — nadoda. Žena mu se upravo smijala s Marijom. Možda prvi put ozbiljno pomislih da ću se oženiti.

Masson se htio okupati, ali njegovoj ženi i Raymondu nije bilo do kupanja. Nas troje sidosmo i Marie odmah skoči u vodu. Masson i ja malo pričekasmo. On je govorio polako, a zapazio sam da ima običaj da svemu što kaže nadoda: »rekao bih, dapače«, čak i onda kad zapravo ne bi ništa dodao smislu svoje rečenice. O Mariji mi je rekao: — Sjajna je i, rekao bih, dapače, dražesna. — Poslije nisam više svraćao pažnju na tu smiješnu naviku jer sam bio zaokupljen uživanjem u suncu. Pijesak mi je već grijao stopala. Još sam obuzdavao želju da uđem u vodu, ali sam najposlije rekao Massonu: — Hoćemo li? — Zaronio sam. On je polako ulazio u vodu i bacio se tek kad se oskliznuo. Plivao je slobodnim načinom i prilično slabo, pa sam ga ostavio da se pridružim Mariji. Voda je bila hladna i plivanje mi je godilo. Slagao sam se s Marijom u pokretima i u uživanju, pa otplivasmo daleko.

Na pučini smo se okrenuli na leđa, i sunce mi je s lica skidalo posljednje koprene vode što mi je curila u usta. Vidjeli smo kako Masson izlazi iz vode da se izvali na suncu. Izdaleka se činio golem. Marie je htjela da plivamo skupa. Postavio sam se iza nje da je obujmim oko struka, ona je grabila rukama a ja sam joj pomagao mlatarajući nogama. Tih žubor vode pratio nas je cijelo jutro, sve dok me nije obuzeo umor. Tada ostavih Mariju i vratih se na obalu plivajući ravnomjerno i dišući

duboko. Na plaži se opružih potrbuške pokraj Massona i zarih lice u pijesak. Rekoh mu da je »sjajno«, a on se složi sa mnom. Malo zatim dođe Marie. Okrenuh se daje gledam kako dolazi. Sva je bila ljepljiva od slane vode, a kosu je bila zabacila. Ispružila se pokraj mene, i toplina njena tijela i sunca pomalo me uspavaše.

Marie me prodrma i reče da je Masson otišao u kuću i da ćemo ručati. Odmah ustadoh jer sam bio gladan, ali mi Marie reče da je od jutros nisam poljubio. To je bila istina, a i želio sam je poljubiti. — Hodi u vodu — reče mi. Potrčasmo da se izvalimo na prve valiče. Zamahnusmo nekoliko puta rukama a Marie se prvi uza me. Osjetih njene noge oko svojih i poželje je.

Kad smo se vraćali, Masson nas je već zvao. Rekoh da sam gladan kao vuk, a on odmah reče svojoj ženi da mu se sviđam. Kruh je bio dobar i začas sam pojeo svoju porciju ribe. Zatim je bilo mesa i prženih krumpira. Svi smo šutke jeli. Masson je često posezao za čašom s vinom i neprestano meni nadolijevao. Kad je došla kava, glava mi je bila teška, mnogo sam pušio. Masson, Raymond i ja dogovarali smo se da mjesec kolovoz provedemo tu o zajedničkom trošku. Najednom nam Marie reče: — Znete li koliko je sati? Jedanaest i pol.—Svi smo se začudili, a Masson reče da smo rano objedovali i da je to prirodno, jer je vrijeme objedu onda kad se ogladni. Ne znam zašto se Marie tome nasmijala. Mislim da je malo više popila. Tada me Masson upita ne bih li se htio prošetati nakon ručka. A ja to ne volim. Moramo se progibati. Uvijek joj govorim daje to bolje za zdravlje. Ali, uostalom, to je njezino pravo. — Marie reče da će ostati da pomogne gospođi Masson oprati posuđe. Mala Parižanka reče da radi toga treba istjerati muškarce iz kuće. Sva trojica sidosmo na obalu.

Sunce je gotovo okomito upiralo svoje zrake u pijesak a njegov je odsjaj na moru bio nepodnosiv. Na plaži nije više bilo nikoga. Iz kućica što su obrubljivale zaravanak i dizale se nad morem dopiralo je zveckanje tanjura i jedaćeg pribora. Jedva

smo disali od jare što je izbijala iz kamenja. S početka su Raymond i Masson razgovarali o stvarima i ljudima koje nisam poznavao. Shvatih da se odavno poznaju i da su čak neko vrijeme zajedno stanovali. Uputili smo se prema moru i hodali duž obale. Pokatkad bi nam koji val, duži od ostalih, skvasio platnene cipele. Nisam ni na što mislio jer sam bio napola uspavan suncem što mi je grijalo голу glavu.

Uto Raymond reče Massonu nešto što nisam razumio. Međutim, u isti mah opazih, na samu kraju plaže i vrlo daleko od nas, dva Arapina u plavim kombinezonima kako idu prema nama. Pogledah Raymonda, a on mi reče: — To je on! — Hodali smo dalje. Masson zapita kako su nas mogli sve dovde slijediti. Pomislih da su zacijelo vidjeli kako se s torbom za kupanje ukrcavamo u autobus, ali ne rekoh ni riječi.

Arapci su se polako primicali i već su nam bili vrlo blizu. Mi smo i dalje išli istim korakom, ali Raymond reče: — Ako dođe do tučnjave, ti ćeš, Massone, uzeti na sebe onoga drugoga, a ja ću se obračunati s onim mojim. A ti, Meursaulte, ako se pojavi treći, taj je tvoj. — Rekoh: — Dobro. — Masson turi ruku u džepove. Učinilo mi se da je vreli pijesak porumenio. Produžili smo ukorak prema Arapima. Razmak se ravnomjerno smanjivao. Kad smo se našli na nekoliko koraka jedni od drugih, Arapci su stali. Masson i ja smo usporili korak. Raymond pođe ravno na svoga protivnika. Nisam dobro čuo što mu je rekao, ali onaj kao da se spremio da ga udari glavom. Raymond ga tada prvi put odalami i odmah zovnu Massona. Masson nasrnu na onoga drugoga i udari ga dva puta svom snagom. Arapin se ispruži u vodi, licem prema dnu, i ostade tako nekoliko trenutaka, a oko glave mu na površini vode izbiše mjehurići. Dotle je Raymond ponovo udario svoga protivnika koga obli krv. Raymond se okrenu meni i dobaci mi: — Sad ćeš vidjeti kako će se ovaj provesti! — Doviknuh mu: — Pazi, ima nož! — Ali je Raymondu već bila rasječena ruka i porezana usta.

Masson mu priskoči, ali se onaj drugi Arapin već pridigao i

stao iza onoga stoje bio oboružan. Nismo se usudili ni prstom maknuti. Polako su uzimali neprestano nas motreći i držeći nas u strahu od noža. Kad su vidjeli da su se dovoljno odmakli od nas, pobjegoše glavom bez obzira, a mi ostadosmo kao prikovani na suncu. Raymond je stezao ruku iz koje je curila krv.

Masson odmah reče da tu ima neki liječnik koji provodi nedjelju na zaravanku. Raymond htjede smjesta poći do njega, ali kad god bi progovorio, na usta bi mu izbili mjehurići od krvi iz rane. Poduhvatili smo ga i vratili se u kućicu što smo brže mogli. Tu nam Raymond reče da je samo lakše ranjen i da može poći do liječnika. Ode s Massonom, a ja ostadoh da razjasnim ženama što se dogodilo. Gospođa Masson je plakala, a Marie je bila blijeda kao krpa. Meni je dozlogrdilo da im dalje razjašnjavam. Napokon sam ušutio i pušio gledajući u more.

Oko jedan i pol vratiše se Raymond i Masson. Raymondu je ruka bila previjena, a u kutu usana nosio je flaster. Liječnik mu je rekao da to nije ništa ozbiljno, ali je Raymond bio namrgođen. Masson ga je pokušavao nasmijati, ali je Raymond svejedno šutio. Kad je rekao da ide na plažu, upitah ga kamo će. Odgovori mi da će se prošetati. Masson i ja rekosmo da ćemo poći s njim. Tada se on ražesti i izgrdi nas. Masson napomenu da ga ne valja ljutiti. Ipak pođoh za Raymondom.

Dugo smo hodali po žalu. Sunce je bilo ubitačno. Lomilo se u komade na pijesku i na moru. Imao sam dojam da Raymond zna kamo ide, ali zacijelo nisam imao pravo. Na mali izvor iz kojeg je tekla voda u pijesak, iza velike litice. Tu zatekosmo onu dvojicu Arapa. Ležali su u onim svojim masnim plavim kombinezonima. Bili su naoko posve mirni i, rekao bi se, zadovoljni. Naš dolazak nije ništa izmijenio. Onaj koji je ubo Raymonda gledao gaje nijemo. Onaj drugi svirao je na sviralicu od trske i, gledajući nas ispod oka, neprestance ponavljao tri note koje je mogao izvesti na svom glazbalu.

Za sve to vrijeme nije bilo ničeg drugog doli sunca i tišine, tihog žubora izvora i one tri note. Raymond se maši za revolver u džepu, ali onaj se i ne pomaknu, samo su se gledali. Za-

pazih da su onome koji je svirao prsti na nogama široko razmaknuti. Ne odvajajući očiju od svoga protivnika, Raymond me upita: — Da ga ucmekam? — Pomislih, ako kažem: »Nemoj«, da će se samo uzrujati i svakako opaliti. Rekoh mu samo: — Nije ti još ništa rekao. Ne bi bilo pošteno da samo tako pucaš. — Još sam čuo tih žubor vode i svirale usred muka i vrućine. Zatim mi Raymond reče: — E, onda ću ga izvrijeđati, a kad mi odgovori, ucmekat ću ga. — Odgovorih: — Tako je. Ali, ako ne izvadi nož, ne smiješ pucati. — Raymond se počeo pomalo uzrujavati. Onaj je svejednako svirao, a obadvojica su motrila svaku Raymondovu kretnju. — Nemoj — rekoh Raymond. — Uhvati se s njim ukoštac kao čovjek s čovjekom i daj mi svoj revolver! Ako se onaj drugi uplete, ili ako izvadi nož, ja ću ga ucmekati.

Kad mi Raymond dade revolver, sunce sijevnu na njemu. Međutim, još smo stajali na mjestu, kao da se sve zatvorilo oko nas. Gledali smo se netremice i sve se tu zaustavilo, između mora, pijeska i sunca, u dvostrukoj tišini svirale i vode. U taj tren pomislih da mogu pucati ili ne pucati. Ali iznenada Arapi uzmaknuše natraške na liticu. Raymond i ja vratismo se istim putem. Činilo mi se da mu je bolje, i govorio je o povratku autobusom.

Dopratio sam ga sve do kućice, a dok se uspinjao drvenim stubama, zastadoh pred prvom stepenicom, u glavi mi je šumilo od sunca, obeshrabrio sam se od napora koji je trebalo učiniti da se popnem na drveni kat i ponovo razgovaram sa ženama. Ali je žega bila tolika da mi je isto tako bilo muka da ostanem nepomično stajati pod žarkom kišom što je padala s neba. Da ostanem ili da odem, izlazilo je na isto. Nakon nekog vremena okrenuh se prema žalu i podoh.

Ponovo onaj isti crveni sjaj. Na pijesku je more dahtalo ubrzanim i prigušenim dahom svojih valića. Hodao sam polako prema liticama i osjećao kako mi je čelo nabreklo od sunca. Sva ona žega upirala je u mene i ometala me u hodu. A kad god bih osjetio njen snažan i vreo dah na licu, stisnuo bih zube

i stegnuo šake u džepovima hlača, upeo bih se iz petnih žila da nadvladam sunce i mutnu opojnost kojom me oblijevalo. Na svaki mač svjetla što je izbijao iz pijeska, iz pobijeljele školjke ili iz krhotine stakla, grčile su mi se vilice. Dugo sam hodao.

Izdaleka sam spazio omanju, tamnu masu litice okruženu sjajnim kolobarom svjetla i vodene prašine. Pomislih na svježi izvor iza litice. Obuze me želja da ponovo oslušnem mrmor vode, želja da izbjegnem suncu, naporu i ženskom plaču, želja da se napokon sklonim u hlad i otpočinem. Ali, kad se približih, opazih da se Raymondov protivnik vratio.

Bio je sam. Izvalio se bio na leđa, podavio ruke pod glavu, čelo mu je bilo u sjeni litice a tijelo na suncu. Plavi kombinezon isparavao se od vrućine. Malo sam se iznenadio. Za mene je cijela pripovijest bila svršena i došao sam ovamo ne misleći više na to.

Čim me ugledao, pripodigao se i turio ruku u džep pa sam, naravno, stegnuo Raymondov revolver u džepu na kaputu. Zatim se on ponovo izvalio, ali nije izvalio ruke iz džepa. Bio sam prilično daleko od njega, desetak metara. Na mahove sam nazrijevao njegov pogled, između napola sklopljenih vjeđa. Ali uglavnom je njegov lik titrao u užarenom zraku preda mnom, šumor je valova bio još tromiji i spokojniji nego u podne. Isto ono sunce, isto ono svjetlo na istom onom pijesku što se protezao i ovdje. Već dva sata dan nije odmicao, već dva sata bio je usidren u oceanu usijana metala. Na obzorju je prošao jedan brodić, nazreo sam krajičkom oka samo crnu mrlju jer sam netremice gledao Arapina.

Pomislih da treba samo da se okrenem pa da se ovo svrši. Ali na leđa mi se bio navalio cijeli šal ustreptao od sunca. Učinih nekoliko koraka prema izvoru. Arapin se nije ni pomaknuo. Ipak je još bio prilično daleko. Možda zbog sjene na licu učinilo mi se da se smije. Čekao sam. Obrazi su mi gorjeli od sunca i osjećao sam kako mi se kapljice znoja sakupljaju u obrvama. Sunce je peklo isto onako kao i onoga dana kad smo pokopali mamu i, isto onako kao i onda, najviše me boljelo čelo i

sve su mi žile na njemu u isti mah damarale ispod kože. Zbog toga žara koji više nisam mogao podnositi, koraknuo sam naprijed. Znao sam da je to glupo, da se neću izbaviti od sunca ako se pomaknem za jedan korak. Ipak, prešao sam jedan korak, samo jedan korak. A tada, ne pridižući se, Arapin izvadi nož i pokaza mi ga na suncu. Svjetlo sijevnu na čeliku i kao da me duga svjetlucava oštrica pogodi u čelo. U isti mah znoj nakupljen u obrvama poteče mi odjednom niz kapke i zastre ih mlakim i gustim velom. Taj zastor od suza i soli zasjeni mi oči. Osjećao sam samo cimbale sunca na čelu i, nekako nejasno, blistavi mač uperen iz noža svejednako u mene. Taj užareni mač palio mi je trepavice i kopao bolne oči. Tada sve zaigra preda mnom. Zapahnu me težak i vreo dah mora. Učini mi se da se nebo širom otvorilo da pusti ognjenu kišu. Napeh se svim svojim bićem i ruka mi se zgrči na revolveru. Otponac popusti, dotaknuh glatki trbuh drška i tada sve poče, usred praska koji bijaše u isto vrijeme rezak i zaglušan. Stresoh sa sebe znoj i sunce. Pojmih da sam poremetio ravnotežu dana, izvanrednu tišinu žala na kojem sam bio sretan. Zatim opalih još četiri puta u nepomično tijelo u koje se meci zabijahu a da se ništa nije opazalo. Bijahu to kao četiri kratka udarca kojima sam pokucao na vrata nesreće.

||

Odmah nakon hapšenja više puta su me preslušali. Ali, kako je posrijedi bilo samo utvrđivanje identiteta, ta preslušavanja nisu dugo trajala. Prvi put, u komesarijatu, činilo mi se da moj slučaj nikoga ne zanima. Nakon osam dana, međutim, istražitelj se radoznalo zagledao u mene. Najprije me pitao samo za ime i prezime, adresu, zanimanje, datum i mjesto rođenja. Zatim je htio znati jesam li izabrao sebi branitelja. Rekoh da nisam, i upitah ga je li neophodno potrebno da ga uzmem. — Zašto pitate? — pripita me. Odgovorih da smatram da je moj slučaj vrlo jednostavan. On se osmjehnu i reče: — Tako vi mislite. Ali, tu je zakon. Ako ne izaberete sami sebi branitelja, odredit ćemo vam ga mi, po službenoj dužnosti. — Držao sam da je vrlo zgodno što se sud brine o takvim pojedinostima. To mu i rekoh. On se složi sa mnom i zaključio daje zakon sve predvidio.

S početka ga nisam ozbiljno shvatio. Primio me u sobi s navučenim zastorima, na pisaćem stolu stajala je samo jedna svjetiljka što je osvjetljavala naslonjač koji je meni ponudio, a on je ostao u sjeni. Nekad sam u nekoj knjizi pročitao sličan opis, pa mi se sve to učinilo kao nekakva igra. Međutim, nakon razgovora sam ga promotrio i vidio da su mu crte lica profinjene, oči plave i duboko usađene, da je visok i da ima duge, sijede brkove i bujnu, gotovo bijelu kosu. Učinilo mi se da je vrlo razuman i, sve u svemu, simpatičan, usprkos nervoznom

trzanju od kojeg su mu se krivila usta. Kad sam izlazio, htio sam mu čak pružiti ruku, ali sam se na vrijeme sjetio da sam ubio čovjeka.

Sutradan me u zatvornom posjetio branitelj. Bio je nizak i debeljuškast, prilično mlad, pomno zalizane kose. lako je bilo vruće (ja sam bio u košulji), nosio je tamno odijelo, ovratnik s previnutim krajevima i neobičnu kravatu sa širokim crnim i bijelim prugama. Odloži na moj krevet torbu koju je nosio pod pazuhom, predstavi se i reče da je proučio moj predmet. Moj je slučaj vrlo šakaljiv, ali on ne sumnja u uspjeh, pod uvjetom da mu se povjerim. Zahvalih mu, a on mi reče: — Da prijedemo odmah na bit stvari!

Sjede na krevet i saopći mi da su se raspitali o mom privatnom životu. Znaju da mi je majka nedavno umrla u ubožnici. Zatim su povelu istragu u Marengu. Istražitelji su doznali da sam se »pokazao bešćutnim« na dan mamina sprovoda. — Znae — reče mi branitelj — malo mi je neugodno da vas to pitam, ali je to vrlo važno, i bit će jak argument optužbe ako ne budem mogao na to ništa odgovoriti.—Htio je da mu pomognem. Upita me jesam li taj dan mnogo patio. Neobično sam se začudio tom pitanju, činilo mi se da bi i meni bilo vrlo neugodno kad bih ga morao kome postaviti. Odgovorih mu, ipak, da sam se uglavnom odvikao da sam sebe ispitujem, i da mi je teško o tome bilo što kazati. Svakako sam mnogo volio majku, ali to ništa ne znači. Sva su zdrava bića manje-više koji put poželjela da umru oni koje vole. Tu me branitelj, vrlo uzbuđen, presiječe u riječi. Zatraži od mene da mu obećam da to neću reći na suđenju ni pred glavnim istražiteljem. Objasnih mu, međutim, da sam po naravi takav da mi često tjelesne potrebe potiskuju osjećaje. Onoga dana kad smo pokopali mamu, bio sam vrlo umoran i pospan, pa nisam vodio računa o onome što se događalo. Jedino mogu pouzdano reći da bih radije da mama nije umrla. Ali, činilo mi se da branitelj nije time zadovoljan. Reče mi: — To nije dovoljno.

Porazmisli i upita me smije li reći da sam toga dana gospo-

dario svojim osjećajima. Rekoh mu: — Nemojte, to ne bi bila istina. — Pogledao me nekako čudno, kao da mu se pomalo gadim. Reče mi gotovo pakosno da će upravitelj i osoblje ubožnice biti svakako preslušani kao svjedoci, i da bi mi »to moglo grdno naškoditi«. Upozorih ga da to nema nikakve veze s mojim slučajem, ali mi on samo odgovori da se vidi da nisam imao nikad posla s pravosuđem.

Otišao je nekako srdit. Htio sam ga zadržati i rastumačiti mu da želim steći njegovu naklonost, ne zato da bi me bolje branio nego, ako mogu tako reći, iz prirodnih razloga. Najgore je što sam vidio da se osjeća nelagodno sa mnom. Nije me razumio i malo se naljutio na mene. Zaželio sam da ga uvjerim da sam kao i drugi ljudi, baš kao i drugi ljudi. Ali od svega toga ne bi zapravo bilo velike koristi, i iz lijenosti sam odustao od svoga nauma.

Malo zatim ponovo su me odveli pred suca istražitelja. Bilo je dva sata poslije podne i ovaj put je njegova soba bila puna svjetla koje prozirni zastor jedva da je prigušivao. Bilo je vrlo vruće. Ponudio mi je da sjednem, i vrlo uljudno saopćio da moj branitelj nije mogao doći »zbog neke nezgode«. Ali ja imam pravo da ne odgovaram na njegova pitanja i da pričam dok me branitelj ne bude mogao savjetovati. Rekoh da mogu i sam odgovarati. On pritisnu na jedno dugme na stolu. Uđe mlad zapisničar i zauze mjesto tik iza mojih leđa.

Nas smo se dvojica udobno smjestili u naslonjače. Započe preslušavanje. Najprije mi reče da o meni vlada mišljenje da sam šutljiv i povučen, pa ga zanima što ja o tome mislim. Odgovorili: — To je zato što nikad nemam bogzna što reći. Zato šutim. — Osmjehnuo se kao i prvi put, priznao da je to posve valjan razlog i dodao: — Uostalom, to ionako nije važno. — Ušutje, pogleda me, naglo se uspravi i reče mi kao iz topa: — Od svega me najviše vi sami zanimate. — Nisam pravo shvatio što hoće da kaže, pa sam šutio. — Ima ponečega — nadoda — što mi nije jasno u vašem postupku. Uvjeren sam da ćete mi pomoći da to shvatim. — Rekoh da je sve vrlo jednostavno.

Zatražio je da mu opišem kako sam proveo cijeli onaj dan. Ponovio sam ono što sam mu već bio ispričao — o Raymondu, žalu, kupanju, svađi, ponovo o žalu, o onom malom izvoru, o suncu i o pet revolverskih hitaca. Uz svaku moju rečenicu dometao je: — Dobro, dobro. — Kad sam došao u pričanju do isporučena tijela, potkrijepio je: — U redu. — Bilo mi je već dojadilo ponavljati uvijek istu priču, činilo mi se da u životu nisam toliko govorio.

Nakon kraće šutnje on ustade i reče da bi mi htio pomoći, da ga ja zanimam i da će s Božjom pomoći učiniti nešto za mene. Ali bi mi prije toga htio postaviti još nekoliko pitanja. Onako naprečac me upita jesam li volio mamu. Odgovorih: — Jesam, kao i svaki drugi čovjek. — Zapisničar koji je do tada ravnomjerno tipkao na stroju vjerojatno je udario u krivu tipku, jer se smeo i morao se vraćati u pisanju. I opet naoko nelogično sudac me upita jesam li svih pet hitaca ispalio za redom. Promislio sam i točno odgovorio da sam najprije opalio jedanput, a nakon nekoliko sekunda još četiri puta. — Zašto ste čekali između prvog i drugog hica? — pripita me tada. Ponovo sam ugledao u duhu onaj crveni žal i osjetio kako mi sunce pali čelo. Ali ovaj put nisam ništa odgovorio. Za cijele te šutnje koja je nastala, vidio sam kako se sudac uzrujava. Sjeo je, prošao rukom kroz kosu, nalaktio se na pisaći stol i nagnuo se prema meni držeći se nekako čudno: — Zašto, zašto ste pucali u tijelo koje je ležalo na zemlji? — Ni ovaj put nisam znao što da mu odgovorim. Sudac prijede rukama preko čela i ponovi pitanje ponešto drukčijim glasom: — Zašto? Morate mi to reći. Zašto? — I dalje sam šutio.

Iznenada ustade, ode krupnim koracima na kraj sobe i otvori ladicu u ormaru za spise. Izvadi iz nje srebrno raspelo i vrati se do mene mašući njime. I posve izmijenjenim, gotovo drhtavim glasom uzviknu: — Znate li tko je ovo? — Rekoh: — Znam, naravno. — Tada mi reče brzorečicom i nekako strastveno da on vjeruje u Boga, da je uvjeren da nijedan čovjek nije toliko grešan da mu Bog ne bi mogao oprostiti, ali da je za to

potrebno da čovjek kajanjem postane kao dijete kojemu je duža čista i spremna da sve primi. Nagnuo se cijelim tijelom nad stol. Mahao mi je raspelom gotovo ispred nosa. Da pravo kažem, vrlo sam slabo pratio njegovo umovanje, ponajprije zato što mi je bilo vruće i što je u sobi bilo krupnih muha koje su mi sjedale na lice, a i zato što mi je pomalo ulijevao strah. U isti mah shvatih da je to smiješno, jer sam, na kraju krajeva, ja zločinac, a ne on. Međutim je nastavio. Malo-pomalo dokućih da je njemu samo nešto nejasno u mom priznanju, a to je činjenica što sam čekao da po drugi put ispalim hitac iz revolvera. Sve je drugo bilo u redu, ali ovo mu nikako nije išlo u glavu.

Zaustih da mu kažem da griješi što toliko jaše na tome — ta pojedinost nije toliko važna. Ali me on presiječe u riječi i posljednji put opomenu, uspravivši se što je više mogao, pitajući me vjerujem li u Boga. Odgovorih mu da ne vjerujem. On ogorčeno sjede. Reče mi da je to nemoguće, da svi ljudi vjeruju u Boga, čak i oni koji se odvrćaju od njega. Takvo je njegovo uvjerenje i, kad bi ikad posumnjao u to, život mu više ne bi imao smisla. — Zar vi želite — uskliknu — da mi život nema više smisla? — To se mene, po mom mišljenju, nije ticalo, i tako mu i rekoh. Ali mi on preko stola opet turnu Krista pod nos i uzviknu izbezumljeno: — Ja sam kršćanin. Molim ovoga ovdje da ti oprosti tvoje grijehе. Kako možeš da ne vjeruješ u onoga koji je za tebe stradao? — Odmah primijetih da me tika, ali mi je bilo već svega dosta. Vrućina je bivala sve veća. Kao i uvijek kad jedva čekam da se otresem nekoga koga pravo i ne slušam, pretvarao sam se da mu povlađujem. Iznenadio sam se kad mi slavodobitno reče: — Vidiš, vidiš. Je li da vjeruješ i da ćeš se povjeriti u njegove ruke? — Dakako da sam mu još jednom rekao da ne vjerujem. Skljokao se u naslonjač.

Činilo mi se da je mrtav umoran. Šutio je neko vrijeme dok je stroj, koji je neprestano pratio naš razgovor, zapisivao još posljednje rečenice. Zatim me pozorno i pomalo turobno pogleda i prošapta: — Nisam vidio okorjelije duše od vaše. Zločinci koji su stupili preda me uvijek su se rasplakali pred

ovom slikom boli. — Htjedoh mu odgovoriti da je to baš zato što su bili zločinci. Ali pomislih da sam i ja isto što i oni. Na tu se misao nisam nikako mogao naviknuti. Tada sudac ustade, kao da mi daje znak da je preslušavanje završeno. Jedino me isto onako pomalo umorno zapita želim li zbog svog čina. Porazmislih i kazah da bih prije rekao da osjećam nekakvo nezadovoljstvo, nego pravo žaljenje. Imao sam dojam da me ne razumije. Međutim, toga dana nije se više ništa dogodilo.

Poslije sam često viđao suca istražitelja, smo što je svaki put uz mene bio moj branitelj. Sve se svodilo na to da se točno utvrde neke potankosti iz mojih ranijih iskaza. Ili je pak sudac raspravljao s braniteljem o iskazima svjedoka. U tim se trenucima zapravo uopće nisu obazirali na mene. Kako bilo da bilo, malo-pomalo se ton preslušavanja promijenio. Činilo mi se da se sudac više ne zanima za mene i da je u neku ruku završio istragu. Nije mi više govorio o Bogu i nisam ga više vidio onako uzrujana kao prvog dana. Posljedica je svega toga bila da su naši razgovori postali srdačniji. Nekoliko pitanja, dvije-tri riječi s mojim braniteljem i preslušavanje je bilo gotovo. Moja je stvar, prema riječima sama istražitelja, išla svojim tokom. Ponekad, kad bi raspravljali o općim pitanjima, uvukli bi i mene u razgovor. Malo sam lakše disao. Nitko nije u to vrijeme loše postupao sa mnom. Sve je bilo toliko prirodno, toliko dobro uređeno i toliko se jednostavno obavljalo da sam stekao smiješan dojam da sam »član obitelji«. A na kraju jedanaest mjeseci, koliko je trajala istraga, mogu reći da sam se gotovo začudio što se nisam nikad ničemu toliko radovao koliko onim rijetkim trenucima kad bi me istražitelj ispratio do vrata, potapšao po ramenu i srdačno rekao: — Za danas je gotovo, gospodine Antikriste! — Zatim bi me predao u ruke žandarima.

II

Ima nekih stvari o kojima nisam nikad volio pričati. Kad sam dopao zatvora, shvatio sam već nakon nekoliko dana da ne bih nikad volio pričati o tom dijelu svoga života.

Poslije nisam više pridavao važnosti toj sustezljivosti. Prvih dana nisam zapravo ni bio u zatvoru — nekako sam nejasno očekivao da će se opet nešto dogoditi. Sve je počelo tek nakon Marijina prvog i posljednjeg posjeta. Onoga dana kad sam primio njeno pismo (pisala mi je da joj više ne dopuštaju da me posjećuje, jer mi nije žena), onoga dana osjetio da mi je ćelija dom i da mi se život zaustavio. Kad su me uhapsili, najprije su me zatvorili u jednu prostoriju u kojoj je bilo već nekoliko zatvorenika, mahom Arapa. Zatim su me upitali što sam učinio. Rekoh da sam ubio jednog Arapina. Tada su ušutjeli. Uskoro je pala noć. Pokazali su mi kako da namjestim rogožinu na kojoj je trebalo da spavam. Jedan se kraj smota pa se tako napravi uzglavlje. Cijelu noć stjenke su mi miljele po licu. Nakon nekoliko dana premjestili su me u samicu gdje sam spavao na daskama. Imao sam noćnu posudu i željezni umivaonik. Zatvor se nalazi navrh grada pa sam kroz prozorčić mogao vidjeti more. Jednog dana, dok sam se rukama grčevito držao za rešetke i ispružio lice prema svjetlu, uđe ključar i reče mi da imam posjet. Pomislih da je Marie. I zaista je bila.

Na putu do prostorije za primanje posjeta prošao sam dugačkim hodnikom. Ušao sam u veliku dvoranu u koju je dopi-

ralo svjetlo kroz širok prozor. Dvorana je podijeljena na tri dijela dvjema velikim rešetkama što je presijecaju po dužini. Između rešetaka je razmak od kojih osam do deset metra koji razdvaja posjetioce od zatvorenika. Sučelice sebi opazih Mariju u njenoj prugastoj haljini, lica opaljena suncem. Na mojoj je strani bilo desetak zatvorenika, mahom Arapa. Marie je bila okružena Maurkinjama i stajala je između dvije posjetiteljice — neke sitne starice stisnutih usana, u crnini, i krupne gologlave žene koja je nešto vikala i mlatarala rukama. Zbog razmaka između rešetaka posjetioci i zatvorenici bili su prisiljeni da govore vrlo glasno. Kad sam ušao, od larme koja je odjekivala među visokim golim zidovima, i od oštra svjetla koje je padalo s neba na okna i odbijalo se u dvorani, zavrtjelo mi se malo u glavi. U mojoj je samici bilo tiše i mračnije. Trebalo mi je nekoliko časaka dok se nisam prilagodio. Na kraju sam ipak mogao raspoznati sva lica što su se jasno ocrtavala na danjem svjetlu. Zapazih da jedan ključar sjedi na kraju prolaza između dvije rešetke. Većina arapskih zatvorenika i njihove rodbine čučali su jedni sučelice drugima. Oni nisu vikali. Usprkos halabuci, i premda su tiho govorili, uspijevali su se sporazumjeti. Njihov prigušeni mrmor što je dopirao odozdo bio je kao kakav bas, koji je neprestano pratio razgovore što su se ukrštali više njihovih glava. Sve sam to vrlo brzo zapazio idući prema Mariji. Ona se već bila priljubila uz rešetku i smiješila mi se koliko je mogla. Bila je vrlo lijepa, ali joj to nisam znao reći.

— Onda? — priupita me vrlo glasno. — Eto, vidiš.—Kako ti je, imaš li sve što želiš? — Imam, sve.

Ušutjesmo, a Marie se svejedno smiješila. Ona krupna žena dovikivala je nešto mome susjedu, zacijelo svome mužu, plavoj ljudeskari otvorena pogleda. Nastavili su započet razgovor.

—Jeanne ga nije htjela uzeti — derala se ona iz sveg glasa.
— Da, da — odgovarao je čovjek. — Rekla sam joj da ćeš ga ti opet uzeti čim se vratiš, ali ga ona nije htjela uzeti.

Marie mi doviknu da me Raymond pozdravlja, a ja rekoh:

— Hvala. — Ali mi glas nadjača susjed koji je pitao »kako mu je«. Žena se nasmija odgovarajući da mu »nikad nije bilo bolje«. Moj susjed slijeva, onizak mladić nježnih ruku, neprestano je šutio. Primijetio sam da stoji sučelice onoj sitnoj starici i da se netremice gledaju. Ali nisam imao vremena da ih dulje promatram, jer mi je Marie doviknula da se valja nadati. Potvrdih: — Da. — U isti je mah pogledah i zaželjeh da joj stisnem rame pokriveno haljinom. Zaželjeh da dotaknem onu tanku tkaninu, a nisam pravo znao čemu bi se još valjalo nadati. Zacijelo je i Marie to htjela reći jer se neprekidno smiješila. Vidio sam joj samo bljesak zuba i sitne bore oko očiju. Ponovo uzviknu: — Izići ćeš pa ćemo se uzeti! — Odvratih: — Misliš?—Ali sam to rekao tek toliko da nešto kažem. Tada ona dobaci brže-bolje i isto onako glasno da ću biti oslobođen i da ćemo opet na kupanje. Ali je ona žena također vikala da je ostavila košaru u pisarnici. Nabrajala je što je sve strpala u nju. Trebalo je svaku stvar provjeriti jer je sve to bilo vrlo skupo. Moj drugi susjed i njegova majka svejednako su se gledali. Žamor se Arapa nastavljao i dalje, do naših nogu. Činilo se da svjetlo izvana sve više nadire kroz prozor.

Bilo mi je pomalo mučno i htio sam već otići. Smetala me buka. Ali sam, opet, htio što bolje iskoristiti Marijinu nazočnost. Ne znam koliko je vremena prošlo. Marie mi je pričala o svom poslu i neprestano se smiješila. Žamor, uzvici i razgovori su se isprepletali. Jedini je otočić tišine bio pokraj mene, onaj mladić i starica koji su se samo gledali. Malo-pomalo su odvodili Arape. Čim je prvi izišao, gotovo su svi umuknuli. Starica se primaknula rešetki, a u isti mah ključar dade znak njenu sinu. Ovaj potonji reče: — Do viđenja, mama! — a ona pruži ruku kroz rešetku da ga pozdravi polaganom i dugotrajnom kretnjom.

Dok je odlazila, ušao je neki čovjek sa šeširom u ruci i zauzeo njeno mjesto. Dovedi su još jednog zatvorenika s kojim onaj poče živo, ali potihom razgovarati jer je u prostoriji ponovo zavladao tišina. Dođoše i po mog desnog susjeda kojem žena

reče, ne snizujući glasa, kao da nije zapazila da više ne treba vikati: — Čuvaj se i pazi na sebe! — Zatim dođe na mene red. Marie mi posla poljubac. Okrenuh se još jednom prije nego što ću izići. Nepomično je stajala, lica priljubljena uz rešetku, smiješajući se i dalje onim iskrivljenim i zgrčenim smiješkom.

Uskoro mi je nakon toga pisala. I upravo je tada počelo ono o čemu nisam volio pripovijedati. Bilo kako mu drago, ne valja nikad pretjerivati, meni je bilo lakše nego drugima. U prvo mi je vrijeme ipak bilo najteže što sam mislio kao slobodan čovjek. Obuzimala me, na primjer, želja da se nađem na nekom žalu i da siđem u more. Zamišljajući kako mi prvi valovi šume pod tabanima, kako ulazim u vodu i osjećam olakšanje, odjednom bih oćutio koliko su mi tamnički zidovi tijesni. Ali, to je potrajalo nekoliko mjeseci. Poslije sam mislio samo kao zatvorenik. Čekao sam svakidašnju šetnju po dvorištu, ili svoga branitelja. Ostatak sam vremena dobro rasporedio. Često sam tada mislio da bih se, kad bih morao živjeti u kakvu šupljem stablu i kad ne bih mogao ništa drugo nego gledati rascvjetano nebo iznad sebe, malo-pomalo i na to priučio. Čekao bih da prolete ptice ili da se oblaci sretnu, isto ovako kao što ovdje čekam da vidim čudnovate kravate svoga branitelja, ili kao što sam, u jednom drugom svijetu, strpljivo čekao subotu da privijem Mariju uza se. A kad bih dobro promislio, nisam bio u šupljem stablu. Bilo je i nesretnijih od mene. Tako je, uostalom, i mama mislila, i često je ponavljala da se čovjek, na kraju krajeva, na sve priučiti.

Međutim, obično nisam u mislima išao tako daleko. Prvi su mjeseci bili teški. Ali, upravo napor koji sam morao uložiti pomogao mi je da ih preturim preko glave. Mučila me, na primjer, žudnja za ženom. Bilo je to prirodno, bio sam mlad. Nikad nisam mislio na samu Mariju. Ali sam toliko mislio na ženu, na žene, na sve one koje sam upoznao, na sve one prilike u kojima sam ih ljubio, da mi se ćelija ispunila svim njihovim licima i napučila mojim žudnjama. To me je u jednu ruku izbacivalo iz kolotečine, ali mi je u drugu ruku kratilo vrijeme. Na-

posljedku sam stekao naklonost glavnoga ključara koji je za dijeljenja obroka pratio kuharskog pomoćnika. On je prvi progovorio preda mnom o ženama. Rekao mi je da se ostali na to najviše žale. Rekoh mu da sam i ja kao oni i da mislim da je takvo postupanje nepravedno. — Ali baš zato i jeste zatvoreni — reče on. — Kako zato? — Pa da, u tome i jest sloboda. Oduzeli su vam slobodu. — Nisam nikad pomislio na to. Povladih mu: — To je istina jer u čemu bi inače bila kazna? — Eto, vi razumijete o čemu se radi. A ostali ne razumiju. Ali na kraju se sami snalaze kako znaju. — Zatim je ključar otišao.

Tu su bile i cigarete. Kad su me zatvorili, oduzeli su mi remen, vezice s cipela, kravatu i sve što su mi našli u džepovima, napose cigarete. Kad sam već bio u ćeliji, zatražio sam da mi ih vrate, ali mi rekoše da je to zabranjeno. Prvih mi je dana bilo teško. Možda me baš to najviše utuklo. Sisao sam treščice koje sam otkidao s dasaka svoga ležaja. Po cijeli bogovetni dan bilo mi je muka. Nisam mogao shvatiti zašto mi uskraćuju nešto što ne može nikome nauditi. Poslije sam shvatio da je i to dio kazne. Ali dotle sam se već bio odvikao pušenja i ta me kazna nije više pogađala.

Izuzev tih neugodnosti, nisam bio odviše nesretan. Sav je problem, kažem, bio u tome kako da utučem vrijeme. Od trenutka kad sam se naučio prisjećati, nisam se više dosađivao. Gdjekad bih pomislio na svoju sobu, u duhu pošao iz jednoga kuta i, nabrajajući u sebi sve na što bih naišao na svom putu, vratio se opet u njega. Iz početka sam to brzo obavljao. Ali, kad god bih to ponovio, trajalo bi nešto dulje. Jer, prisjećao sam se svakog komada pokućstva, i svakog predmeta koji se na njemu nalazio, i svake pojedinosti toga predmeta, a od svih tih pojedinosti, ukrasa, napuklina ili okrnjena ruba — njihove boje ili građe. U isto sam se vrijeme trudio da ne izgubim pregled nad svojim inventarom, da ništa ne izostavim. Tako sam nakon nekoliko tjedana provodio sate i sate nabrajajući samo sve ono što se nalazilo u mojoj sobi. Na taj način, što sam više razmišljao, to sam više previđenih i zaboravljenih stvari izvlačio

iz sjećanja. Tada sam shvatio da bi čovjek koji bi samo jedan dan živio na slobodi mogao lako proživjeti i stotinu godina u zatvoru. Imao bi dovoljno uspomena da mu ne bude dosadno. To je u neku ruku bila prednost.

Tu je bilo i spavanje. U početku sam noću slabo spavao, a danju nikako. Malo-pomalo sam noću sve bolje spavao, i mogao sam spavati čak i po danu. Mogu reći da sam posljednjih mjeseci spavao po šesnaest do osamnaest sati na dan. Ostajalo mi je, dakle, šest sati koje je trebalo utući jelom, prirodnim potrebama, uspomenu i pričom o Čehoslovaku.

Između slamnjače i dasaka naišao sam bio na žut i proziran komadić starih novina koji je bio gotovo slijepljen sa suknom. Tu je bio opis događaja, kojem je nedostajao početak, a događaj se zacijelo zbio negdje u Čehoslovačkoj. Jedan se čovjek iz nekog češkog sela otisnuo u svijet ne bi li se obogatio. Nakon dvadeset pet godina vratio se bogat, sa ženom i djetetom. Njegova majka i sestra držale su svratište u njegovu rodnom selu. Da bi ih iznenadio, ostavio je ženu i dijete u nekom drugom svratištu i otišao majci, koja ga nije prepoznala kad je došao. Palo mu je na pamet da se našali i da uzme kod njih sobu. Pokazao im je svoje novce. U noći ga majka i sestra ubiše batom da ga opljačkaju, i baciše mu tijelo u rijeku. Ujutro je došla žena i nehotice otkrila tko je bio onaj putnik. Majka se objesila, a sestra se bacila u bunar. Bit će da sam tu priču pročitao tisuću puta. U jednu je ruku bila nevjerojatna, a u drugu ruku posve prirodna. Bilo kako mu drago, zaključio sam da je putnik pomalo i zaslužio takvu sudbinu i da se nikad ne valja igrati.

I tako mi je vrijeme prolazilo u spavanju, sjećanjima, čitanju onog novinskog izvještaja i smjenjivanju svjetla i tame. Pročitao sam negdje da čovjek u zatvoru izgubi najposlije pojam o vremenu. Ali mi se to činilo prilično besmislenim. Nije mi bilo jasno koliko dani mogu biti u isti mah i dugi i kratki. Dugi, svakako, da ih proživi, ali toliko otegnuti da se na kraju stapaju jedan s drugim. Gube svoje ime. Riječi »jučer« i »sutra« jedine su sačuvale za me još nekakav smisao.

Kad mi je jednog dana ključar rekao da sam već pet mjeseci u zatvoru, povjerovao sam mu ali ga nisam razumio. Za me je to bio neprestano isti dan koji mi je plavio ćeliju, i ista zadaća koju sam obavljao. Toga dana, kad je ključar otišao, pogledao sam se u svoju limenu zdjelicu. Učinilo mi se da mi je odraz lica ostao ozbiljan čak i kad sam se trudio da se nasmiješim. Prodrmao sam ga ispred sebe. Osmjehnuo sam se, ali je on zadržao onaj isti strogi i tužni izraz. Dan je bio na izmaku, a to je bio sat o kojem nerado govorim, bezimen sat, kad su se sa svih katova zatvora dizali večernji šumovi praćeni tišinom. Primaknuh se prozorčiću i na posljednjim zrakama svjetla promotrila ponovo svoj lik. Bio je i dalje ozbiljan, ali to nije bilo nikakvo čudo jer sam i sam u taj čas bio ozbiljan. Međutim, u isti mah, prvi put nakon više mjeseci, jasno sam začuo svoj glas. Prepoznah glas koji mi je već dane i dane odjekivao u ušima, i shvatih da sam za sve to vrijeme razgovarao sa samim sobom. Tada se sjetih što mi je bolničarka rekla na maminu sprovodu. Ne, nema drugog izlaza i nitko ne može zamisliti kakve su večeri u zatvorima.

III

Mogu reći da je zapravo ljeto vrlo brzo smijenilo proljeće. Znao sam da ću, kad počnu prve vrućine, doživjeti nešto novo. Moj je slučaj bio predviđen za posljednje zasjedanje porotnog suda, a to se zasjedanje završavalo u mjesecu lipnju. Suđenje je počelo kad je vani sunce već peklo svom snagom. Branitelj me uvjeravao da suđenje neće potrajati dulje od dva-tri dana. — Uostalom — dodao je — sud će se požuriti jer vaš slučaj nije najvažniji u ovom zasjedanju. Odmah poslije vas sudit će se jednom ocubojici.

U sedam i pol izjutra dođoše po mene i odvezoše me zatorskim kolima u Palaču pravde. Dva me žandara uvedoše u prostorijicu u kojoj se osjećao miris hladovine. Čekali smo sjedeći pokraj vrata kroz koja su dopirali glasovi, povici, lupanje stolicama i komešanje, koje me podsjećalo na proslave u našoj četvrti kad se, nakon koncerta, uređivala dvorana za ples. Žandari mi rekoše da moramo pričekati suce, a jedan mi od njih ponudi cigaretu, ali odbih. Malo me zatim upita je li me »trta«. Odgovorih da nije. Čak me donekle zanima da vidim suđenje. Nikad u životu nisam imao prilike da ga vidim. — Da — reče drugi žandar — ali to na kraju čovjeka počne zamarati.

Nakon kraćeg vremena u prostoriji zazvoni zvonce. Skinuše mi lisice, otvoriše vrata i odvedoše me do optuženičke klupe. Dvorana je bila dupkom puna. Usprkos zastorima, sunce je ovdje-ondje prodiralo u dvoranu i bilo je već

zagušljivo. Prozori su bili zatvoreni. Sjedoh, a uza me žandari. U taj čas spazih pred sobom niz lica. Svi me gledahu — shvatih da su to porotnici. Ali ne bih mogao reći po čemu su se razlikovali jedan od drugoga. Imao sam samo dojam da sam pred klupom u tramvaju i da svi ti neznani putnici motre pri došlicu ne bi li otkrili na njemu što smiješno. Dobro znam da je to bila blesava pomisao, jer oni nisu tražili ništa smiješno nego zločin. Međutim, razlika nije bila velika, a kako bilo da bilo, ta mi je misao pala na um.

Bio sam i malko ošamućen od sveg tog svijeta u zatvorenoj sudnici. Ponovo sam promotrio sudnicu, ali nisam prepoznao nijedno lice. Rekao bih da u prvi mah nisam ni pojmio da se sav taj svijet tu tiska da mene vidi. Obično se ljudi nisu obazirali na mene. Morao sam se upeti da shvatim da sam ja uzrok svom tom komešanju. Rekoh žandaru do sebe: — Koliko svijeta! — Odgovori mi da je to zbog novina, i pokaza mi skupinu ljudi koji su stajali oko stola podno klupe za porotnike. Reče mi: — Eno ih. — Pripitah: — Tko? — a on mi ponovi: — Novinari. — On je poznavao jednoga novinara koji ga u taj čas spazi i uputi se prema nama. Bio je to već postariji čovjek, simpatičan, ponešto iskrivljena lica. Rukova se vrlo srdačno sa žandarom. Primijetih da se svi ti ljudi sastaju, obraćaju jedan drugom i razgovaraju kao u kakvu klubu, gdje su svi sretni što su se našli s ljudima iz istoga društva. Protumačio sam također sam sebi čudan dojam, koji sam stekao, da sam tu suvišan, kao kakav uljez. Međutim se novinar obrati meni smješkajući se. Reče mi da se nada da će se na kraju sve dobro svršiti. Zahvalili mu, a on doda: — Vaš smo slučaj, znate, malo napuhali. Ljeto je mrtva sezona za novine. A jedino vaš slučaj i ono očajstvo nešto vrijede. — Zatim mi pokaza, u skupini iz koje je došao, starkerlju koji je nalikovao na ugojenu lasicu, s velikim naočalama u crnu okviru. Reče mi da je to poseban dopisnik pariških novina: — Uostalom, nije on došao radi vas. Ali, budući da je dobio zadatak da izvještava o suđenju zbog očajstva, zatražili su od njega da ujedno javi nešto i o vašem

slučaju. — Umalo što mu nisam i na tome zahvalio, ali pomislih da bi to bilo smiješno. Srdačno mi mahne rukom i ode od nas. Čekali smo još nekoliko minuta.

Stigao je i moj branitelj, u togi, okružen brojnim kolegama. Otišao je do novinara i rukovao se s njima. Šalili su se, smijali i bili, čini se, dobre volje, sve dok nije u sudnici zazvonilo zvonice. Svi odoše na svoja mjesta. Moj branitelj dođe do mene, rukova se sa mnom i posavjetova me da kratko odgovaram na pitanja, da ništa sam ne govorim i da se u svemu ostalome pouzdam u njega.

Lijevo od sebe začuh kako netko odmiče stolac i ugledah visoka, vitka čovjeka odjevena u crveno, s lornjonom, kako sjeda namještajući pažljivo togu. Bio je to javni tužilac. Podvornik najavi dolazak sudaca. U isti mah zazuju dva velika ventilatora. Tri suca, dvojica u crnom a treći u crvenom, udoše sa spisima u rukama i zaputiše se hitrim koracima prema podiju koji je zauzimao najistaknutije mjesto u dvorani. Čovjeku crvenoj togi sjede u srednji naslonjač, odloži kapu preda se, obrisa rupčićem svoju sitnu ćelavu glavu i objavi da rasprava počinje.

Novinari su već držali naliv-pera u ruci. Svi su se doimali podjednako ravnodušno i pomalo podrugljivo. Međutim, jedan od njih, znatno mlađi od ostalih, u sivom flannelskom odijelu, s plavom kravatom, ostavio je svoje naliv-pero pred sobom i promatrao me. Na njegovu ponešto nepravilnu licu zapažao sam samo dva bistra oka što su me pomno proučavala, ne izražavajući ništa određeno. Imao sam čudan dojam da promatram samog sebe. Možda baš zbog toga, a i zato što nisam poznavao sudske običaje, nisam pravo shvatio sve ono što je slijedilo, izvlačenje porotnika ždrijebanjem, pitanja koja je predsjednik suda upućivao branitelju, javnom tužiocu i poroti (svaki put su se glave svih porotnika okretale u isti mah prema sucima), brzo čitanje optužnice u kojoj sam prepoznao imena mjesta i osoba, i opet pitanja upućena mom branitelju.

Međutim, predsjednik reče da će prozvati svjedoke. Pod-

vornik pročitava imena koja privukoše moju pozornost. Vidjeh kako iz donedavno posve bezlična općinstva ustaju jedan po jedan, pa nestaju za pobočnim vratima, upravitelj i vratar ubožnice, stari Thomas Perez, Raymond, Masson, Salamano i Marie. Ona me tjeskobno i jedva primjetno pozdravi. Čudio sam se što ih nisam prije primijetio kadli posljednji, na poziv, ustade Celeste. Pokraj njega prepoznah onu staru ženicu iz restorana, u njenu kaputiću, sigurna i odlučna držanja. Nape-to me promatrala. Ali, nisam imao kad razmišljati jer je predsjednik počeo govoriti. Reče da će sad početi sama rasprava i da smatra za nepotrebno da upozorava općinstvo na mir. Pre-ma njegovim riječima, on je tu zato da nepristrano vodi raspravu o predmetu koji želi objektivno razmotriti. Osuda koju će izreći porota bit će donesena u duhu pravde, a ako dođe i do najmanjeg izgreda, svakako će zapovjediti da se sudnica is-prazni.

Vručina je rasla, opazih kako se prisutni u dvorani hlade novinama. Zbog toga se neprestano čulo šuškanje zgužvana papira. Predsjednik namignu podvorniku i ovaj donese tri le-peze od pletene slame, kojima se sva tri suca odmah poslužiše.

Ubrzo me počеше preslušavati. Predsjednik me ispitivao mirno i, štoviše, kako mi se učinilo, pomalo srdačno. Ponovo sam morao izrecitirati podatke o sebi, a premda me to raz-draživalo, pomislio sam da je zapravo posve prirodno, jer bi bilo i te kako tragično suditi nekom drugom čovjeku, a ne pravom. Zatim predsjednik uze ponovo izlagati što sam počinio obraćajući mi se nakon svake treće rečenice pitanjem: — Je li tako? — Svaki put odgovorih: —Jest, gospodine predsjedniče — prema uputi svoga branitelja. To je dugo potrajalo jer je predsjednikovo izlaganje bilo vrlo opsežno. Za sve to vrijeme novinari su nešto zapisivali. Osjećao sam na sebi pogled najmlađega među njima i pogled one ženice-automata. Svi su na tramvajskoj klupi bili okrenuti prema predsjedniku. Predsjed-nik se nakašlja, prelista spise i okrenu se meni hladeći se lepe-zom.

Reče da sam mora načeti neka pitanja koja se naoko ne tiču moga predmeta, ali su možda ipak tijesno povezana s njim. Shvatih da će ponovo biti riječ o mami, a istodobno osjetih kako mi je neugodno. Upita me zašto sam smjestio mamu u ubožnicu. Odgovorih da sam to učinio zato što nisam imao novaca da uzmem nekoga da je čuva i njeguje. Upita me je li mi to osobno bilo teško, a ja mu odgovorih da ni mama ni ja nismo više ništa očekivali jedno od drugoga, pa ni od bilo koga, i da smo se oboje bili već naviknuli na novi način života. Tada predsjednik reče da se ne želi dulje zadržavati na tome, i upita javnog tužioca ima li on kakvih pitanja.

Okrenuvši mi napola leđa i ne gledajući me, tužilac izjavi da bi, s predsjednikovim dopuštenjem, htio znati jesam li se vratio sam na izvor u namjeri da ubijem Arapina. — Nisam — rekoh. — A zašto je onda bio naoružan, i zašto se vratio baš na to mjesto? — Rekoh da je to bilo slučajno. Tužilac pripomenu, sa zlobnim prizvukom u glasu: — Zasad samo toliko. — Sve je zatim bilo pomalo zbrkano, bar meni. Međutim, nakon kratkog savjetovanja, predsjednik objavi da se rasprava prekida i da će se nastaviti poslije podne preslušavanjem svjedoka.

Nisam imao kad razmišljati. Odveli su me, ukrcali u zatvorska kola i odvezli u zatvor, gdje sam jeo. Uskoro zatim, upravo kad sam osjetio da sam umoran, dođoše opet po mene; sve je iznova počelo i našao sam se u onoj istoj dvorani, pred onim istim licima. Samo što je vrućina bila još veća i, kao nekim čudom, svi porotnici, javni tužilac, moj branitelj i nekoliko novinara držali su u rukama slamnate lepeze. Mladi novinar i ona ženica bili su također tu. Ali oni se nisu hladili nego su me svejednako nijemo promatrali.

Obrisah znoj koji mi je oblio lice, a tek kad začuh kako prozvaše upravitelja ubožnice, postadoh ponovo donekle svjestan sama sebe i mjesta gdje se nalazim. Upitaše ga je li se mama tužila kad na mene, a on odgovori da jest, ali da je i pomalo bolesna navika njegovih štićenika da se tuže na rodbinu. Predsjednik zatraži da pobliže navede je li mi zamjerila što sam

smjestio u ubožnicu, a upravitelj opet odgovori da jest. Ali ovaj put ništa ne doda. Na jedno drugo pitanje odgovori da se čudio kako sam bio miran na dan ukopa. Pripitaše ga što podrazumijeva pod riječju »miran«. Upravitelj se tada zagleda u vrškove svojih cipela i reče da nisam želio vidjeti mamu, da nisam ni suzu pustio i da sam odmah nakon ukopa, ne zadržavajući se na grobu, otišao. Još se nečemu začudio — službenik pogebnog zavoda rekao mu je da nisam znao koliko je mami bilo godina. Načas nastade muk, a onda ga predsjednik priupita je li sve to zaista o meni govorio. Upravitelj nije razumio pitanje, pa mu predsjednik reče: — Takav je zakon. — Zatim predsjednik upita javnoga tužioca ima li on kakvih pitanja za svjedoka, a tužilac uzviknu: — O ne, to je dovoljno — toliko bučno i s takvim slavodobitnim pogledom prema meni da me prvi put nakon mnogo godina obuze glupa želja da zaplačem, jer sam osjetio kako sam svim tim ljudima mrzak.

Pošto je još priupitao porotu i moga branitelja imaju li oni kakvih pitanja, predsjednik sasluša vratara ubožnice. Ponovila se ista ceremonija kao i s ostalima. Kad je ulazio, vratar me pogleda, a onda odvrti pogled. Odgovarao je na pitanja koja su mu postavljali. Reče da nisam htio vidjeti mamu, da sam pušio, spavao i pio bijelu kavu. Tada osjetih kako je nešto ogorčilo cijelu dvoranu, i prvi put shvatih da sam kriv. Zatražiše da vratar ponovo ispriča ono o bijeloj kavi i pušenju. Javni me tužilac gledao s podrugljivim bljeskom u očima. Tada moj branitelj zapita vratara nije li i on pušio sa mnom. Ali se tužilac žestoko usprotivi tom pitanju: — Tko je ovdje zločinac, i kakve su to metode kojim se blate svjedoci optužbe ne bi li se obezvrijedili njihovi iskazi, koji nisu zbog toga ništa manje porazni! — Predsjednik ipak zatraži od vratara da odgovori na pitanje. Starac reče pomalo zbunjeno: — Znam da sam pogriješio, ali nisam se usudio odbiti cigaretu kojom me je gospodin ponudio. — Na kraju i mene zapitaše imam li što dodati. — Nemam — odgovorih — nego samo to da svjedok ima pravo. Istina je da sam ga ponudio cigaretom. — Vrtar me pogleda

malo začuđeno i nekako zahvalno. Skanjivaše se, a onda reče da je on mene ponudio bijelom kavom. Branitelj je bučno likovao i ustvrdio da će porotnici to znati ocijeniti kako treba. Ali tužilac zagrmje više naših glava: — Jest, gospoda porotnici znat će to ocijeniti kako treba. I zaključit će da je jedna strana osoba mogla ponuditi gosta kavom, ali da ju je sin morao odbiti pred tijelom one koja mu je dala život. — Vratar se vrati na svoje mjesto.

Kad je došao red na Thomasa Pereza, podvomik gaje morao pridržati da dođe pred suce. Perez reče da je dobro poznao moju majku, a daje mene vidio samo jedanput, na dan ukopa. Upitaše ga što sam radio toga dana, a on odgovori: — Bio sam, razumijete, suviše žalostan pa nisam ništa vidio. Od žalosti nisam ništa vidio. Jer, to je za me bila prevelika žalost. Čak sam se i onesvijestio. I zato nisam mogao vidjeti gospodina. Tužilac ga upita je li me barem vidio da plačem. Perez odgovori da nije. Tada tužilac reče: —Gospoda porotnici znat će ovo ocijeniti kako treba. —Ali branitelj se rasrdi i upita Pereza, tonom koji mi se učini pretjerano oštar, »je li vidio da nisam plakao«. Perez odgovori da nije. Publika se nasmija, a branitelj zavrnu rukav i reče tonom koji nije dopuštao prigovora:—Eto vam slike ovoga procesa. Sve je istina i ništa nije istina! — Lice javnog tužioca bilo je bezizražajno. Bockao je olovkom naslove svojih spisa. Nakon pet minuta prekida, za vrijeme kojeg mi je branitelj rekao da sve ide kao po loju, preslušasa Celesta koji je bio svjedok obrane. Obrana sam bio ja. Celeste je od vremena do vremena bacao pogled na mene i vrtio panamašeširo u rukama. Nosio je novo odijelo koje je oblačio kad bi gdjekad u nedjelju išao sa mnom na konjske trke. Ali, čini se da nije mogao nataknuti ovratnik jer je košulju zakopčao samo jednim bakrenim pucetom. Upitaše ga jesam li bio njegov stalni gost, a on odgovori: — Jest, ali i prijatelj. — Zatim, što misli o meni, a on odgovori da sam čovjek, što hoće time da kaže — a on ustvrdi da svi znaju što to znači. Je li zapazio da sam nekako zatvoren — on samo priznade da ne govorim kad ne-

mam što da kažem. Tužilac ga upita jesam li mu redovito plaćao hranu. Celeste se nasmija i izjavi: — To su bile sitnice među nama. — Upitaše ga još što misli o mom zločinu. On se tada uhvati rukama za ogradu, vidjelo se da je nešto smislio. Reče: — Za mene je to nesreća. A svi znaju što je nesreća. Od nesreće se čovjek ne može obraniti. E, pa za mene je to nesreća! — htio je nastaviti, ali mu predsjednik reče da je dosta i da mu zahvaljuje. Celeste se malko zbuni, ali doda da bi htio još nešto reći. Upozoriše ga neka bude kratak. On opet ponovi da je to nesreća, a predsjednik mu reče: — Jest, to se razumije, ali mi smo ovdje da sudimo o takvim nesrećama. Hvala vam. — Tada, kao da je iscrpao sve svoje znanje i dobru volju, Celeste se okrenu meni. Učini mi se da mu se oči cackle a usne dršću. Kao da me je pitao kako bi mi još mogao pomoći. Ja ništa ne reko, ne učinih nijedne kretnje, ali prvi put otkako znam za sebe poželjeh da zagrlim jednog čovjeka. Predsjednik mu još dodaci neka napusti mjesto za svjedoke. Celeste se vrati na svoje mjesto. Tu ostade do kraja rasprave, malko sagnut, nalakćen na koljena, s panama-šeširo, u rukama, slušajući sve što se govori. Uđe Marie. Na glavi je imala šešir i bila je opet lijepa, iako mi se više sviđala gologlava. S mjesta na kojem sam sjedio nazrijeva, sam njene sitne dojke i razabirao donju usnu koja joj je uvijek bila malko ispupčena. Činilo mi se da je vrlo nervozna. Prvo je zapitaše otkad me poznaje. Ona navede vrijeme kad je kod nas radila. Predsjednik je htio da zna u kakvim je odnosima sa mnom. Ona reče da mi je prijateljica. Na jedno drugo pitanje odgovori da je istina da je trebalo da se uda za mene. Javni tužilac, koji je prelistavao spise, iznenada je upita otkad traje naša veza. Ona navede datum. Tužilac ravnodušno pripomenu da mu se čini da je to bilo dan nakon mamine smrti. Zatim pomalo podrugljivo reče da se ne bi htio dulje zadržavati na tom škakljivom pitanju, da dobro shvaća Marijine obzire, ali (tu mu glas postade trpkiji) da mu dužnost nalaže da se izdigne iznad društvenih obzira. Zamoli Mariju da ukratko opiše onaj dan kad sam se zblizilo s njom. Marie nije

htjela odgovarati, ali na navaljivanje tužiočevo ispriповjedi kako smo se kupali, kako smo išli u kino i otišli na kraju u moj stan. Tužilac reče da je, pročitavši Marijin iskaz u istrazi, pregledao program kino-predstava toga dana. Doda da će i sama Marie reći koji smo film tada gledali. I zaista, gotovo bezbojnim glasom, ona navede da je to bio jedan film s Fernandelom. Kad je to rekla, u sudnici je nastao tajac. Tada tužilac ustade i, vrlo ozbiljno, glasom koji mi se učini zaista potresenim, upre prstom u mene i izusti polagano: — Gospodo porotnici, sutradan nakon smrti svoje majke, ovaj je čovjek otišao na kupanje, upustio se u nedopušten odnos i smijao se gledajući jednu filmsku komediju. Nemam više što da vam kažem. — Kad je sjeo, u sudnici je svejednako vladao muk. Ali odjednom Marie zajeca, reče da nije bilo baš tako, da je tu bilo i koječega drugog, da su je natjerali da kaže suprotno od onoga što misli, da me dobro poznaje i da nisam učinio nikakvo zlo. Ali, na predsjednikov znak, podvornik je odvede i rasprava se nastavi.

Nakon toga jedva da su saslušali Massona, koji izjavi da sam ja pošten čovjek i, »rekao bih, dapače, čestit čovjek«. Jedva da su saslušali i Salamana, koji je istaknuo da sam bio dobar prema njegovu psu, i koji je na jedno pitanje o mojoj majci i meni odgovorio da nisam više imao što reći mami i da sam je zato smjestio u ubožnicu. — Treba čovjeka razumjeti — reče Salamano — treba čovjeka razumjeti. — Ali činilo se da nitko ne razumije. Odvedoše ga.

Zatim dođe red na Raymonda koji je bio posljednji svjedok. Raymond me jedva primjetno pozdravi i odmah reče da sam nevin. Ali mu predsjednik kaza da ga nitko ne pita za njegovo mišljenje nego samo za činjenice. Upozori ga neka čeka na pitanja pa neka onda odgovara. Zatraži od njega da поближе opiše svoje odnose sa žrtvom. Raymond iskoristi priliku da kaže da je žrtva njega mrzila otkako je bio čušnuo njezinu sestru. Međutim, predsjednik ga upita nije li žrtva imala razloga da i mene mrzi. Raymond reče da sam se ja slučajno zatekao na žalu. Tada ga javni tužilac zapita kako to da sam ja napisao pismo

od kojeg je potekla cijela drama. Raymond odgovori da je to bilo slučajno. Javni mu tužilac odbrusi da slučaj ima u tom događaju već mnogo nedjela na svojoj duši. Htio je znati je li slučajno i to što se nisam umiješao kad je Raymond ćuškao svoju ljubavnicu, jesam li mu slučajno poslužio kao svjedok na policiji, i je li slučajno što se poslije pokazalo da sam svjedočio u njegovu korist iz puke naklonosti prema njemu. Na poslijetku zapita Raymonda od čega živi, a kad Raymond odgovori da je skladištar, javni tužilac saopći porotnicima da je opće poznato da se svjedok bavi svodništvom. Ja sam mu bio ortak i prijatelj. Riječ je o gnusnoj drami najgore vrste, otežanoj činjenicom što sud ima posla s moralnom nakazom. Raymond se htio braniti, a i moj je branitelj prosvjedovao, ali im rekoše da treba pustiti javnoga tužioca da dovrši. Ovaj potonji reče:

— Nemam više bogzna što dodati. Je li vam on bio prijatelj? — priupita Raymonda. — Jest — odgovori Raymond — bio mi je dobar drug. — Zatim javni tužilac to isto mene upita, a ja pogledah Raymonda koji ne odvrti pogleda. Odgovorih:— Jest.

— Tada se javni tužilac obrati poroti i reče: — Ovaj isti čovjek koji se sutradan nakon smrti svoje majke odao najsrमतnijem bludu počinio je ubojstvo iz beznačajnih razloga, a i zato da okonča jednu prljavu aferu.

Zatim sjede. Moj branitelj, na rubu strpljenja, dignu ruke tako da mu rukavi spadoše i otkriše nabore užkrobljene košulje, te uzviknu: — Je li on, na kraju krajeva, optužen zbog toga što je pokopao majku ili zbog toga što je ubio čovjeka? — Publika se nasmija. Ali tužilac ponovo ustade, zaogrnu se svojom togom i izjavi da bi čovjek morao biti naivan kao časni branitelj pa da ne osjeti kako između ta dva niza činjenica postoji duboka, potresna i bitna veza. — Da — uzviknu iz sveg glasa — ja optužujem ovoga čovjeka da je sa zločinačkim srcem pokopao svoju majku. — Čini se da se ta izjava snažno dojmila općinstva. Moj branitelj slegnu ramenima i obrisa znoj što mu je oblio čelo. Ali reklo bi se da je i sam bio uzdrman, pa shvatih da mi se loše piše.

Suđenje je prekinuto. Kad sam izlazio iz Palače pravde i spremao se da se popnem u kola, razabrah ponovo načas miris i boju ljetne večeri. U mraku svoga zatvora na kotačima ponovo sam raspoznavao, jedan za drugim, kao da dopiru s dna mog umora, sve one poznate glasove voljenoga grada i određena sata kad sam ponekad bio zadovoljan. Izvikivanje prodavača novina u već nešto svježijem zraku, cvrkut posljednjih ptica na trgu, povici prodavača sendviča, cviljenje tramvaja na oštrim zavojima u gradu i ono šumorenje neba prije negoli se noć spusti na luku, sve je to tvorilo sljepački put koji sam dobro poznavao prije nego sam dopao zatvora. Jest, to je bio sat u koji sam, davno nekoć, bio zadovoljan. Tada me uvijek očekivao lak počinak bez snova. Međutim, nešto se promijenilo jer sam se, očekujući sutrašnji dan, ponovo našao u svojoj ćeliji. Baš kao da poznati putovi, obilježeni na ljetnom nebu, mogu isto tako odvesti čovjeka u zatvor kao i u nedužne snove.

IV

Čak je i na optuženičkoj klupi zanimljivo slušati kad govore o tebi. Mogu reći da se u govorima javnoga tužioca i moga branitelja mnogo govorilo o meni, možda i više o meni nego o zločinu. Uostalom, je li između ta dva govora bilo velike razlike? Branitelj je dizao ruke i priznavao da sam kriv, ali me je opravdavao. Javni je tužilac pružao ruke i tvrdio da sam kriv, ali me nije opravdavao. Nešto me, ipak, nekako nejasno mučilo. Ma koliko bio zaokupljen svojim mislima, zapadao sam katkad u kušnju da se umiješam, ali mi je branitelj tada govorio: — Bit će vam bolje da šutite. — Nekako se činilo kao da raspravljaju o mom slučaju bez mene. Sve je teklo bez mog sudjelovanja. Krojili su mi kapu a da me nisu pitali za mišljenje. Od vremena do vremena spopadala me želja da se upleteni i kažem: »Ama, tko je ovdje zapravo optuženik? Važna je uloga optuženika. Imam i ja nešto da kažem!« Ali, kad bih dobro promislilo, nisam imao što da kažem. Uostalom, moram priznati da zanimanje za tuđe bavljenje sobom ne traje dugo. Na primjer, govor me javnog tužioca vrlo brzo zamorio. Jedino su me neki odlomci, kretnje ili cijeli dijelovi govora, ali odvojeni od cjeline, iznenadili ili pobudili moje zanimanje.

Ako sam ga dobro shvatio, srž je njegove misli bila u tome da sam promišljeno počinio zločin. Bar je to pokušavao dokazati. I sam je govorio ovako: — Dokazat ću to, gospodo, dokazat ću vam dvojako. Najprije činjenicama jasnim kao sunce, a

onda na škrtom svjetlu koje će mi pružiti psihologija te zločin-
načke duše. — Ukratko je izložio događaje nakon mamine
smrti. Podsjetio je na moju bešćutnost, na kino, Fernandela i,
napokon, na povratak kući s Marijom. Tu ga u prvi mah nisam
shvatio jer je rekao »s ljubavnicom«, a za mene je ona bila Ma-
rie. Zatim je prešao na priču o Raymondu. Pomislio sam da
ima prilično jasan uvid u događaje. Sve što je govorio bilo je
vjerodostojno. Ja sam napisao pismo u dogovoru s Raymon-
dom ne bih li namamio njegovu ljubavnicu i predao je na mi-
lost i nemilost čovjeku »sumnjiva morala«. Izazvao sam na
žalu Raymondove protivnike. Raymond je bio ranjen.
Zatražio sam od njega revolver. Vratio sam se sam da se njime
poslužim. Usmrtio sam Arapina, kao što sam i namjeravao.
Zatim sam pričekao i, »da budem siguran da sam dobro oba-
vio svoj posao«, ispalio sam još četiri hica, hladnokrvno, sa-
brano i, moglo bi se reći, promišljeno.

— Eto, tako, gospodo — reče javni tužilac. — Izložio sam
vam tok događaja koji je naveo ovoga čovjeka da posve svje-
sno počini umorstvo. To posebno ističem — reče. — Jer, nije
posrijedi obično umorstvo, nepromišljen postupak u kojem bi
se mogle uzeti u obzir olakotne okolnosti. Ovaj je čovjek, gos-
podo, inteligentan. Čuli ste ga, je li? Zna dobro odgovarati. I
ne može se reći da nije znao što čini.

Slušao sam i čuo da me smatraju inteligentnim. Ali nije mi
bilo jasno kako se vrline jednog običnog čovjeka mogu pretvo-
riti u ubitačnu optužbu protiv okrivljenika. To me je bar izne-
nadilo, pa nisam više slušao tužioca sve do trenutka kad začuh
kako govori: — Je li ikad rekao da se kaje? Nikad, gospodo. Ni
jedan jedini put u toku istrage ovaj čovjek nije pokazao da mu
je žao što je počinio taj gnusni zločin. — U taj čas okrenu se me-
ni, upre prstom u mene i nastavi me napadati a da nisam pra-
vo znao zašto. Dakako da sam morao priznati u sebi da ima
pravo. Nisam mnogo žalio zbog svoga čina. Ali sam se čudio
tolikoj ozlojeđenosti. Najradije bih mu objasnio srdačno, go-
tovo nježno, da nikad nisam mogao uistinu ni zbog čega žaliti.

Uvijek bi me zahvatilo ono što se imalo dogoditi, danas ili sutra. Ali, naravno, u položaju u kojem sam se nalazio, nisam se nikome mogao obratiti takvim tonom. Nisam imao prava da pokažem svoje osjećaje ni dobru volju. Trudio sam se da i dalje slušam javnog tužioca, jer je počeo govoriti o mojoj duši.

Rekao je da se nadnio nad nju, ali da ništa u njoj nije našao, gospodo porotnici. Reče da zapravo i nemam duše, i da mi ništa ljudsko, pa čak ni jedno od moralnih načela koja čuvaju ljudsko srce, nije dostupno. — Nedvojbeno je da mu ne možemo to zamjeriti — doda. — Ne možemo ga kriviti da mu nedostaje nešto što nije mogao steći. Ali, što se tiče ovoga suđa, posve negativnu vrlinu popustljivosti treba da nadomjesti vrlina koja je teža ali uzvišenija, pravednost. Pogotovo kad praznina srca koju otkrivamo u ovoga čovjeka postaje ponor u koji se društvo može strovaliti. — Zatim je govorio o mome držanju prema mami. Ponovio je ono što je rekao u toku rasprave. Međutim, bio je mnogo opširniji nego kad je govorio o mom zločinu, štoviše, toliko opširan da sam najposlije osjećao samo vrućinu toga prijepodneva. Tako je bilo bar do trenutka kad je ušutio i, nakon kraće šutnje, nastavio vrlo dubokim i ganutim glasom: — Sutra će, gospodo, ovaj isti sud suditi zbog najodvratnijeg od svih nedjela — ubojstva oca. — Prema njegovim riječima, i mašta mora ustuknuti od tako grozna zločina. Uzda se da će ljudska pravda kazniti taj zločin bez milosti. Ali ne susteže se kazati da užas koji mu ulijeva taj zločin gotovo i nije veći od užasa što ga obuzima pred mojom bešćutnošću. Isto tako prema njegovim riječima, čovjek koji je moralno ubio majku izopćio se sam iz ljudskoga društva, isto onako kao i onaj koji je podigao ubilačku ruku na začetnika svoga života. Kako bilo da bilo, prvi je pripremio čin drugoga, najavio ga u neku ruku i opravdao. — Uvjeren sam, gospodo — doda povisujući glas — da nećete smatrati da je moja misao suviše smiona ako ustvrdim da je čovjek koji sjedi na ovoj klupi isto tako kriv i za umorstvo zbog kojeg će ovaj sud sutra suditi. Prema tome treba da bude i kažnjen. — Tu javni tužilac

obrisa lice što mu se ljeskalo od znoja. Napokon reče daje njegova dužnost bolna, ali da će je nepokolebljivo izvršiti. Ustvrđi da ja nemam što tražiti u društvu čija bitna pravila ne priznajem, i da se ne mogu pozvati na ljudsko srce čije osnovne reakcije ne poznajem. — Tražim od vas glavu ovoga čovjeka — reče — i to je tražim laka srca. Jer, iako sam u toku svoje već duge karijere višeput zahtijevao smrtnu kaznu, nikad još nisam kao danas osjećao da tu mučnu zadaću nadoknađuje, izravnavajući, rasvjetljava spoznajući o neumoljivoj i svetoj dužnosti, i gnušanje koje osjećam pred licem čovjeka, na kojem ne vidim ništa doli čudovišnost.

Kad tužilac ponovo sjede, nastade prilično duga šutnja. Bio sam ošamućen od vrućine i zaprepaštenja. Predsjednik se nakašlja i upita me vrlo tiho imam li što dodati. Ustadoh i, kako sam želio govoriti, rekoh, uostalom nekako nasumce, da nisam imao namjeru da ubijem Arapina. Predsjednik mi odvrati da je to puka tvrdnja, da mu dosad nije baš jasan način obrane i da bi bio sretan kad bih, prije nego što sasluša branitelja, pobliže naveo pobude svoga čina. Zaglećući se malko u govoru i uviđajući da sam smiješan, izvalih da je sve to bilo zbog sunca. U dvorani se razlegnu smijeh. Moj branitelj slegnu ramenima, a odmah mu zatim dadoše riječ. Međutim, on izjavi da je već kasno, da namjerava govoriti više sati i da moli da se suđenje nastavi poslije podne. Sud pristade na to.

Poslije podne veliki su ventilatori neprestano tjerali za-gušljivi zrak iz dvorane, a porotnici su mahali malim šarenim lepezama u istom smjeru. Činilo mi se da govoru moga branitelja neće nikad biti kraja. U jednom sam ga trenu ipak čuo jer je rekao: — Istina je da sam ga ja ubio. — Zatim je nastavio u istom tonu, govoreći »ja« kad god je govorio o meni. Tome sam se silno začudio. Sagnuo sam se prema jednom žandaru i upitao ga zašto tako govori. On mi reče neka šutim, a zatim odmah dometnu: — Svi advokati tako rade. — Pomislih da me time još više izdvajaju iz zbivanja, da me svode na ništicu i da me, u neku ruku, zamjenjuju nekim drugim. Ali čini mi se

da sam već bio daleko od te sudnice. Uostalom, branitelj nije bio smiješan. Kratko se zadržao na povodu ubojstva, a onda je i on govorio o mojoj duši. Ali učinilo mi se da nije ni približno toliko nadaren koliko javni tužilac. — I ja sam se — reče — nadnio nad tu dušu, ali, nasuprot cijenjenom zastupniku javnoga tužilaštva, našao sam u njoj nešto i mogu reći da sam čitao iz nje kao iz otvorene knjige. — Pročitao je da sam pošten čovjek, savjestan i neumoran radnik, privržen poduzeću u kojem sam radio, da su me svi voljeli i da sam suosjećao s tuđom nevoljom. Po njegovu mišljenju, bio sam uzoran sin koji je uzdržavao majku dok je god mogao. Napokon sam se pouzdao da će mirovinski dom pružiti starici udobnost koju mi moja sredstva nisu dopuštala da joj pružim. — Čudim se, gospodo — nadoda — što se oko te ubožnice digla tolika vika. Jer, napokon, ako treba dati nekakav dokaz o korisnosti i značenju takvih ustanova, dovoljno je reći da ih sama država potpomaže. — Samo, nije govorio o sprovodu, i naslutio sam da to nedostaje njegovoj obrani. Međutim, od svih tih dugačkih rečenica, od svih tih dana i beskrajnih sati za kojih se govorilo o mojoj duši, stekao sam dojam da sve postaje nekakva bezbojna voda u kojoj me hvata vrtoglavica.

Na kraju se samo sjećam da je, dok je moj branitelj i dalje govorio, s ulice, kroz sve sudske dvorane i prostorije, doprlo čak do mene trubljenje sladoledara. Saletješe me sjećanja na život koji mi više ne pripada u kojem sam nalazio svoje najsitnije i najtrajnije radosti — ljetne mirise, gradsku četvrt koju sam volio, određeno večernje nebo, Marijin smijeh i haljine. Sve ovo što sam utaman radio na tom mjestu popelo mi se do grla, i jedva sam čekao da se sve to svrši i da se opet nađem u ćeliji i usnem. Jedva da sam čuo branitelja kako na kraju uzvikuje da porota neće poslati u smrt poštena radnika koji je posrnuo u času slabosti, i kako traži da se uzmu u obzir olakotne okolnosti zločina, zbog kojeg sam već opterećen, kao najpouzdanijom kaznom, vječitom grižnjom savjesti. Sud je prekinuo suđenje, a branitelj je sjeo posve iscrpljen. Međutim, prid

ošje mu kolege da mu čestitaju. Čuo sam kako govore: — Sjajno, dragi moj! — Jedan se od njih obrati i meni da posvjedočim: — A? — Potvrđih, ali moja pohvala nije bila iskrena jer sam bio odviše umoran.

Nagao je, međutim, dan i vrućina je bila popustila. Po nekim glasovima s ulice koje sam čuo zaključio sam da je večer blaga. Svi smo još bili tu i čekali. A ono što smo zajedno čekali ticalo se samo mene. Ponovo bacih pogled na sudnicu. Sve je bilo isto onako kao i prvog dana. Ukrstih poglede s onim novinarom u sivom kaputu i ženom-automatom. To me navede na pomisao da za cijelog suđenja nisam potražio pogledom Mariju. Nisam bio zaboravio na nju nego sam bio samo suviše zaukupljen mislima. Opazih je između Celesta i Raymonda. Ona mi namignu, kao da kaže: »Konačno! «Vidjeh joj pomalo tjeskobno lice kako se smiješi. Očutjeh, međutim, da mi je srce nekako zatvoreno, i ne mogoh joj uzvratiti ni smiješkom.

Suci se vratiše. Na brzinu pročitашe porotnicima niz pitanja. Začuh: »kriv za umorstvo«... »s predumišljajem«... »olakotne okolnosti«. Porotnici iziđoše, a mene odvedoše u onu prostorijicu gdje sam već jednom čekao. Branitelj dođe za mnom — bio je vrlo govorljiv i govorio je samopouzdanije i srdajnije nego ikad prije. Mislio je da će se sve dobro svršiti i da ću se izvući s nekoliko godina zatvora ili robije. Upitah ga postoji li mogućnost da se poništi osuda ako bude nepovoljna. Odgovori mi da ne postoji. Njegova je taktika bila u tome da ne podnosi nikakve zahtjeve kako ne bi oneraspoložio sud. Razjasni mi da se osuda ne poništava samo tako, bez razloga. To mi se činilo jasnim pa sam se pokorio njegovim razlozima. Kad se hladno sve promotri, to je posve prirodno. Inače bi bilo isuviše nepotrebnog piskaranja. — Kako bilo da bilo — reče mi branitelj — postoji priziv. Ali uvjeren sam da će ishod biti povoljan.

Čekali smo vrlo dugo mislim gotovo tri četvrti sata. Napokon zazvoni zvonce. Odlazeći, branitelj mi reče: — Predsjednik porote pročitat de najprije odgovore. Vas će uvesti tek kad

se bude izricala osuda. — Lupali su vratima. Ljudi su trčkara-
li po hodnicima o kojima nisam znao jesu li blizu ili daleko.
Zatim začuh kako netko prigušenim glasom čita nešto u sud-
nici. Kad zvonce ponovo zazvoni i kad se vrata pregrade otvo-
riše, dočeka me tišina u sudnici, tišina i onaj čudni osjećaj koji
me obuže kad primijetih da je mladi novinar odvratio pogled
od mene. Nisam pogledao na onu stranu gdje je bila Marie.
Nisam imao kad jer mi predsjednik sudskog vjeća nekako
čudno saopći da će mi glava biti odrubljena na javnom mjestu
u ime francuskog naroda. Učini mi se da prepoznajem osjećaj
što bijaše ispisan na svim licima. Vjerujem da je to bila obzir-
nost. Žandari su bili vrlo blagi prema meni. Branitelj mi stavi
ruku na zapešće. Nisam više ni na što mislio. Međutim, pred-
sjednik me upita nemam li što dodati. Porazmislih i rekoh: —
Nemam. — Zatim me odvedoše.

V

Po treći put sam odbio da primim ispovjednika. Nemam mu što reći, nije mi do razgovora, a ionako ću ga uskoro vidjeti. Ovog me časa jedino zanima kako da izmaknem onoj mašineriji, da doznam ima li kakav izlaz iz nečega što je neminovno. Premjestili su me u drugu ćeliju. Iz ove, kad se ispružim, vidim nebo i samo nebo. Dani mi prolaze tako da gledam na njegovu svodu kako se mijenjaju boje što pretvaraju dan u noć. Ležeći tako, podavijem ruke pod glavu i čekam. Ne znam koliko sam se puta zapitao je li se ikad dogodilo da je osuđenik na smrt izmakao tom neumoljivom mehanizmu, izgubio se prije smaknuća, probio se kroz redove policajaca. Prekoravo sam se što nisam pažljivije čitao opise smaknuća. Trebalo bi se uvijek zanimati za te stvari. Nikad se ne zna što se sve može dogoditi. Čitao sam, kao i sve, izvještaje u novinama. Ali zacijelo ima o tome posebnih knjiga, a ja nisam bio dovoljno radoznao da ih pročitam. Možda bih u njima našao opise bjegova. Tako bih doznao da se bar u jednoj prilici kotač zaustavio, da su u toj neodoljivoj promišljenosti bar jednom slučaj i sreća nešto izmijenili. Bar jednom! Mislim da bi mi to, u neku ruku, bilo dovoljno. Srce bi obavilo ostalo. U novinama često pišu o nekakvu dugu koji se vraća društvu. Po njima, treba platiti taj dug. Ali to ostavlja maštu hladnom. Najvažnija bi tu bila mogućnost bijega, izmaknuće neumoljivom obredu, luda trka koja bi dala priliku nadi. Nada bi, naravno, bila u tome

da te ustrijele na uglu kakve ulice, u punom trku, tanetom ispaljenim na brzinu. Ali, kad bih dobro promislio, ništa mi nije dopuštalo taj luksuz, sve mi ga je uskraćivalo i ponovo me zahvaćala mašinerija.

Ni uz najbolju volju, nisam se mogao pomiriti s tom bezočnom izvjesnošću. Jer, napokon, postoji smiješan nesklad između osude na kojoj se ona zasniva, i njenog nepokolebljivog toka od trenutka kad je osuda izrečena. Činjenica da je osuda pročitana u dvadeset sati, a ne u sedamnaest, činjenica da je mogla biti sasvim drugačija, da su je donijeli ljudi koji redovito mijenjaju rublje, daje izrečena u ime tako maglovita pojma kao što je francuski narod (ili njemački, ili kineski), činilo mi se da sve to oduzima mnogo ozbiljnosti takvoj odluci. Međutim, morao sam priznati da je onoga časa kad je donesena njeno izvršenje postalo isto toliko pouzdano, isto toliko ozbiljno koliko i postojanje ovoga zida uz koji pritiskujem svoje tijelo.

U tim sam se časovima sjetio što mi je mama jednom pričala o ocu. Nisam ga poznavao. Sve što sam поближе znao o tom čovjeku bilo je možda samo to što mi je tada mama ispričala — kako je gledao smaknuće jednog ubojice. Bilo mu je mučno i pri samoj pomisli da tamo ode. Ipak je otišao, a kad se vratio, povraćao je dobar dio prijepodneva. Tada mi se otac malo zgađio. O, kako mi nije bilo jasno da ništa nije važnije od smaknuća i da je, uopće, to jedina stvar koja može uistinu čovjeku biti zanimljiva. Ako ikad iziđem iz tamnice, ići ću na sva smaknuća. Držim da sam krivo činio što sam mislio na tu mogućnost. Jer, pri pomisli da budem u rano jutro slobodan iza kordona policajaca, s one druge strane, da tako kažem, pri pomisli da budem gledalac koji je došao da gleda i koji može poslije povraćati, srce bi mi se uzburkalo od otrovne radosti. Ali to nije bilo razborito. Krivo sam činio što sam se predavao tim pretpostavkama, jer bi me već idući čas obuzela takva strašna studen da bih se skvrčio pod pokrivačem. Nisam se mogao suzdržati da ne cvokoćem zubima.

Ali dakako da čovjek ne može biti uvijek razborit. U drugim sam zgodama, na primjer, izrađivao nacрте zakona. Mi- jenjao sam kazne. Zapazio sam da je bitno dati osuđeniku ne- ku priliku. Jednu jedinu na tisuću, i to bi bilo dovoljno da se sve uredi kako treba. Tako mi se činilo da bi se mogao naći ne- ki kemijski spoj koji bi pacijenta (mislio sam — pacijenta), kad bi ga uzeo, usmrtio u devet slučajeva od deset. On bi to znao, to bi bio uvjet. Jer, kad sam dobro promislio, kad sam sve mir- no promotrio, ustanovio sam da kod giljotine ne valja to što ne daje nikakve prilike, ama baš nikakve! Ukratko, smrt je paci- jentova odlučena jednom zasnagda. To je nešto gotovo, posve zaključena kombinacija, uglavljen sporazum o kojem se više ne može raspravljati. Ako udarac nekim čudom promaši, poči- nje iznova. Prema tome, najgore je što osuđenik mora željeti da stroj dobro funkcionira. Kažem da je to ono što ne valja. To je, u jednu ruku, istina. Ali, u drugu ruku, morao sam priznati daje baš u tome cijela tajna dobre organizacije. Ukratko, osuđe- nik je prisiljen da moralno surađuje. U njegovu je probitku da sve glatko teče.

Bio sam prisiljen isto tako ustanoviti kako sam sve do tada imao pogrešne pojmove o tim pitanjima. Dugo sam smatrao — iako ne znam zašto — da se do giljotine dolazi samo penjući se na stratište, uspinjući se uza stube. Bit će da je to zbogrevolu- lucije iz 1789. godine, mislim zbog svega onoga što su me uči- li ili mi pokazivali o tome. Ali jednog jutra sjetio sam se foto- grafije koju su objavile novine u povodu smaknuća što je bilo izazvalo veliku pozornost. Stroj je zapravo stajao na zemlji, najjednostavnije što može biti. Bio je mnogo uži nego što sam mislio. Prilično je čudno što mi to nije prije palo na pamet. Taj stroj na slici iznenadio me svojom preciznom i savršenom iz- radbom i sjajem. Čovjek uvijek preuveličava ono što ne poz- naje. Morao sam, međutim, ustanoviti da je sve to vrlo jednos- tavno — stroj je na istoj razini kao i čovjek koji stupa prema njemu. Prilazi mu kao da ide u susret nekoj osobi. A to je ono gadno. Uspinjanje na stratište, uzlaženje pod vedrim nebom,

to može podgrijati maštu. Međutim, i tu mašinerija sve satire — čovjeka ubijaju diskretno, pomalo stidljivo i vrlo precizno.

Još su mi dvije stvari bile neprestano na pameti — svitanje i molba za pomilovanje. Međutim, trudio sam se da se urazumim i da ne mislim više na to. Ispruživši se, promatrao sam nebo, trsio se da se usredotočim na njega. Pozelenjelo je, pala je večer. Još sam nastojao odvratiti tok svojih misli. Osluškiavao sam svoje srce. Nisam mogao zamisliti da će to kucanje koje me oduvijek prati ikad utihnuti. Nikad zapravo nisam imao dovoljno mašte. Ipak, pokušavao sam predočiti sebi onaj trenutak kad mi otkucaji toga srca neće više odjekivati u glavi. Ali uzalud. Svitanje i molba za pomilovanje bijahu svejednako tu. Na kraju rekoh sam sebi da je najpametnije da se ne suzdržavam.

Znao sam da dolaze u svitanje. Ukratko, provodio sam noći u iščekivanju toga svitanja. Nikad nisam volio iznenađenja. Kad treba da mi se što dogodi, najvolim biti spreman. Zbog toga sam naposljetku samo malo spavao obdan, a za dugih noći strpljivo sam čekao da se javi svjetlo na oknu neba. Najteže je bilo u onaj sumorni sat kad sam znao da obično obavljaju svoj posao. Čim bi prošla ponoć, čekao sam i vrebao. Nikad mi uho nije razabiralo toliko šumova, lučilo toliko slabašnih zvukova. Mogu, uostalom, reći da sam u neku ruku imao i sreću za sve to vrijeme, jer nikad nisam čuo korake. Mama je često govorila da čovjek nije nikad posve nesretan. O tome sam se osvjeđočio u zatvoru, kad se nebo žarilo i danje se svjetlo uvlačilo u moju ćeliju, jer sam lako mogao začuti korake, a tada bi mi srce možda prepuklo. Čak i kad bi me najmanji Sušanj privukao vratima, čak i kad bih pristonio uho na drvo i izbezumljeno čekao sve dok ne bih začuo svoj dah, prestravljen što je toliko potmuo i sličan psećem hroptanju, srce mi ipak ne bi prepuklo i dobio bih još dvadeset četiri sata života.

Povazan mi je molba za pomilovanje bila na pameti. Mislim da sam se okoristio tom mišlju što sam najbolje mogao. Računao sam ono što mi je ostalo, i iz tog svog premišljanja

izvlačio sam najviše koristi. Uvijek sam polazio od najgore pretpostavke — molba mi je odbijena. »E, pa onda ću umrijeti!« Prije nego ostali, očito. Ali svi ljudi znaju da ne vrijedi živjeti. Uglavnom sam znao daje gotovo svejedno hoću li umrijeti u tridesetoj ili sedamdesetoj godini života, jer će, naravno, u oba slučaja drugi ljudi i druge žene i dalje živjeti, i to na tisuće godina. Zaista, ništa nije jasnije od toga. Uvijek ću ja biti onaj koji će umrijeti, bilo sada, bilo za dvadeset godina. U taj tren omeo bi me malo u prosuđivanju strahovit potres koji bih osjetio u sebi pri pomisli da bih mogao poživjeti još dvadeset godina. Ali je trebalo samo da ga svladam zamišljajući što bih mislio za dvadeset godina, kad bih se opet našao u istom položaju. Čim se mora umrijeti, očito je da nije važno kako i kada. Dakle (a najteže mi je bilo da ne smetnem s uma sve ono što je to »dakle« značilo u mom umovanju), dakle, moram se pomiriti s mišlju da će mi odbiti molbu.

U tom trenutku, tek u tom trenutku imao sam, da tako kažem, pravo, dopuštao sam u neku ruku sam sebi da razmotrim i drugu pretpostavku — da me pomiluju. Tu je bilo neugodno to što sam morao obuzdavati pomamni zanos krvi i tijela koji mi je palio oči bezumnom radošću. Morao sam se truditi da zatomim taj krik, da ga urazumim. Morao sam biti prirodan čak i pri toj pretpostavci ne bi li pomirenost sa sudbinom pri onoj prvoj pretpostavci ostala što vjerodostojnija. Kad bih u tome uspio, imao sam sat mira. To je ipak valjalo cijeniti.

U takvu sam trenutku još jednom odbio da primim ispovjednika. Ležao sam izvaljen i po plaventilu neba naslućivao da se bliži večer. Upravo sam bio odbacio mogućnost pomilovanja i osjećao kako valovi krvi pravilno kruže u meni. Nisam imao potrebe da vidim ispovjednika. Prvi put nakon dugo vremena pomislio sam na Mariju. Prošlo je mnogo dugih dana otako mi nije pisala. Te sam večeri porazmislio i rekao sam sebi da joj je možda dojadilo da bude ljubavnica osuđenika na smrt. Pala mi je na um i misao da se možda razboljela ili umrla. To ne bi bilo ništa neobično. Kako sam to mogao znati kad

nas ništa, osim naših tijela koja su sad odvojena, ne veže i ne podsjeća jedno na drugo? Od toga bih trenutka, uostalom, ostao ravnodušan kad god bih se sjetio Marije. Mrtva me Marie nije više zanimala. Smatrao sam da je to normalno, isto kao što sam dobro shvaćao da će me ljudi zaboraviti nakon moje smrti. Neće više imati ništa sa mnom. Čak ne bih mogao reći da je teško misliti na to.

Upravo u taj čas uđe ispovjednik. Kad ga ugledah, malko zadrhtah. On to opazi i reče mi neka se ne bojim. Rekoh mu da inače dolazi u drugo doba dana. Odgovori mi da je došao u posve prijateljski posjet koji nema nikakve veze s mojom molbom, o kojoj on ništa ne zna. Sjede na moj ležaj i pozva me da sjednem do njega. Odbih. Ipak, zapazih da mu je izraz lica blag.

Sjedio je neko vrijeme, s podlakticama na koljenima, oborene glave, i gledao u svoje ruke. Bile su tanke i mišićave, podsjećale su me na žustre zvjerke. Polako ih protrlja jednu o drugu. Zatim ostade tako, svejednako oborene glave, toliko dugo da mi se načas učinilo da sam ga zaboravio.

Ali naglo dignu glavu i pogleda me u lice. — Zašto odbijate moje posjete? — upita me. Odgovorih mu da ne vjerujem u Boga. Htio je znati jesam li u to posve siguran, a ja odvratih da nije ni potrebno da se pitam, jer mi se čini da to pitanje uopće nije važno. Tada se zavalio i nasloni na zid, a ruke stavi na bedra. I, gotovo kao da ne razgovara sa mnom napomenu da čovjek kadšto misli da je siguran, a zapravo nije. Šutio sam. Pogleda me i zapita: — što vi mislite o tome? — Odgovorih da je to moguće. Kako bilo da bilo, nisam možda siguran što me uistinu zanima, ali sam posve siguran što me ne zanima. A upravo me to o čemu on govori ne zanima.

On odvrati pogled od mene i, ne mijenjajući položaj, upita me ne govorim li tako iz nekog očaja. Kazah mu da nisam očajan. Samo me je strah, što je sasvim prirodno. — Tada bi vam Bog pomogao — pripomenu. — Svi oni koje sam upoznao u vašem položaju obratili su se njemu. — Priznadoh da

je to bilo njihovo pravo. To ujedno pokazuje da su imali vremena za to. Što se pak mene tiče, ja ne želim ničiju pomoć, a napose mi nedostaje vremena da se zanimam za nešto što me ne zanima.

U taj mah on odmahnu zlovoljno rukama, ali se začas uspravi i popravi nabore na halji. Kad je bio gotov, obrati mi se nazivajući me »prijateljem« — ne govori on tako zato što sam osuđen na smrt; po njegovu mišljenju, svi smo mi osuđeni na smrt. Ali mu upadoh u riječ i rekoh da to nije isto, i da to, uostalom, ne može biti nikakva utjeha. — Tako je — potvrdi on. — Ali, ako ne umrete danas, umrijet ćete poslije. I opet ćete se naći pred istim pitanjem. Kako ćete podnijeti tu strašnu kušnju?—Odgovorih mu da ću je podnijeti isto ovako kako je sad podnosim.

Na te riječi ustade i pogleda mi pravo u oči. Tu igru dobro poznajem. Često sam se tako zabavljao s Emmanuelom ili Celestem, i obično su oni prvi odvrćali pogled. I ispovjednik je dobro poznavao tu igru, to sam učas shvatio — pogled mu se nije kolebao. A nije mu se ni glas pokolebao kad mi reče: — Pa zar vi nemate baš nikakve nade, i zar živite u uvjerenju da ćete čitavi umrijeti? — Tako je — odgovorih.

Tada pognu glavu i ponovo sjede. Reče da me žali. Drži da to čovjek ne može podnijeti. A ja sam samo osjećao da mi već pomalo dosađuje. Ovaj put se ja okrenuh i priđoh prozorčiću. Naslonih se ramenom na zid. Iako ga nisam pravo razumio, razabrah da me opet počinje ispitivati. Govorio je uznemireno i užurbano. Shvatih da je uzbuđen, pa ga počeh pažljivije slušati.

Reče da je uvjeren kako će moja molba biti prihvaćena, ali da nosim breme grijeha kojeg treba da se oslobodim. Po njemu, ljudska pravda nije ništa, a Božja je pravda sve. Napomenuh mu da me je ona prva osudila. Odgovori mi da ipak nije sprala moj grijeh. Rekoh mu da ne znam što je to grijeh. Samo su mi rekli da sam kriv. Kriv sam, platit ću i od mene se ne može ništa više tražiti. U taj čas on ponovo ustade, a ja pomis-

lih da u ovako uskoj ćeliji, ako se želi kretati, ne može mnogo birati. Mora sjesti ili ustati.

Upro sam pogled u tlo. On koraknu prema meni i zastade, kao da se ne usuđuje dalje. Pogleda kroz nebo. — Varate se, sinko — reče mi — moglo bi se od vas tražiti i više. A možda će se i tražiti.—A što to? — Moglo bi se tražiti da vidite. — Što da vidim?

Svećenik pogleda oko sebe i odgovori glasom koji mi se od jednom učini malaksalim: — Iz sveg ovog kamenja izbija bol, znam. Uvijek sam ga gledao sa zebnjom u srcu. Ali, u dubini duše znam da su i najveći bijednici među vama vidjeli kako se iz njihove tame pomalja božanski lik. Od vas se traži da vidite taj lik.

Malco živnuh. Rekoh da već mjesece i mjesece gledam te zidine. Ništa i nikoga na svijetu ne poznajem bolje od njih. Možda sam nekad i tražio u njima nekakav lik. Ali je taj lik bio boje sunca i gorio je od žudnje — bio je to lik Marije. Uzalud sam ga tražio. Sad je s tim svršeno. I, bilo kako mu drago, nisam ništa vidio da izranja iz ovoga orošenog kamenja.

Ispovjednik me pogleda nekako tužno. Sad sam bio posve naslonjen na zid i danje mi je svjetlo oblijevalo čelo. On reče nekoliko riječi koje nisam razumio, a onda me brzo upita smije li me zagrliti. — Nemojte — odgovorih. Okrenu se, pođe uza zid i prođe po njemu polagano rukom: — Zar toliko volite ovozemaljski život? — prošapta. Šutio sam.

Prilično je dugo ostao tako okrenut. Njegova me nazočnost tištala i razdraživala. Zaustavih da mu kažem neka ode, neka me ostavi na miru, kad iznenada uzviknu nekako praskavo, okrećući se prema meni: — Ne, ne mogu vam vjerovati. Siguran sam da ste ponekad poželjeli neki drugi život. — Odgovorih mu da se to razumije samo po sebi, ali da to vrijedi isto toliko koliko i poželjeti da budem bogat, da vrlo brzo plivam ili da mi usta budu ljepše oblikovana. To spada u isti koš. Ali me on presiječe u riječi i zapita kako zamišljam taj drugi život. Tada povikah: — Život u kojem bih se mogao sjećati ovoga ov-

dje! — I odmah mu rekoh da mi je već svega dosta. On mi htjede još govoriti o Bogu, ali mu priđoh i pokušah mu posljednji put objasniti da nemam više mnogo vremena i da ga ne želim tratiti na Boga. On pokuša skrenuti razgovor na drugu stranu i upita me zašto ga zovem »gospodine«, a ne »oče«. To me razjari pa mu odgovorih da mi on nije otac — da je uz ostale.

— Nisam, sinko — reče i stavi mi ruku na rame. — Uz vas sam. Ali, vi to ne možete znati jer vam je srce slijepo. Molit ću se za vas.

Tada, ne znam zašto, kao da nešto puknu u meni. Proderah se iz sveg glasa, ispsovah ga i rekoh neka se ne moli za mene. Zgrabih ga za ovratnik sultane. Istresoh na njega sve što mi je ležalo na srcu koje je igralo od radosti i bijesa. On je baš tako siguran, je li? Pa ipak, cijela ta sigurnost ne vrijedi ni pišljiva bobba. Nije čak siguran ni da je živ, jer živi kao mrtvac. Ja sam nako praznoruk, ali sam siguran u sebe, siguran sam u sve, sigurniji od njega, siguran u svoj život i u smrt koja će uskoro doći. Da, ja imam samo to, ali bar posjedujem tu istinu isto onoliko koliko i ona mene posjeduje. Imao sam pravo, imam još pravo, imam svako pravo. Živio sam ovako, a mogao sam živjeti i drukčije. Činio sam ovo, a nisam činio ono. Ovo nisam uradio, a ono jesam. Pa onda? Čini mi se kao da sam cijelo vrijeme čekao ovaj čas i osvit dana kad ću se iskupiti. Ništa, ništa nije važno, i dobro znam zašto. I on zna zašto. Sa dna moje budućnosti, za cijelog ovog besmislenog života koji sam vodio, diže se do mene, kroz godine koje još nisu došle, neki neodređeni dah, a taj dah izjednačuje na svom putu sve ono što su mi nekad predlagali, u onim godinama koje sam proživio i koje nisu bile nimalo stvarnije. Što se mene tiče smrt drugih, ljubav jedne majke, što me se tiče njegov Bog, život za koji se netko odlučio, sudbina koju je odabrao, kad jedna jedina sudbina odabire mene i sa mnom na milijarde povlaštenih koji, kao i on, tvrde da su mi braća. Razumije li, razumije li napokon? Svi su povlašteni. Postoje samo povlašteni. I ostali će jednog dana biti osuđeni. I on će biti osuđen, što mari ako ga optuže zbog

umorstva i smaknu zato što nije plakao na sprovodu svoje majke? Salamanov je pas vrijedio isto toliko koliko i njegova žena. Ona ženica-automat isto je toliko kriva koliko i Marie koja je željela da se uda za mene. Što mari što mi je Raymond bio isto tako pajdaš kao i Celeste koji vrijedi više od njega? Šta mari što Marie pruža danas usne nekom drugom Meursaultu? Razumije li, napokon, taj osuđenik, da sa dna moje budućnosti... Gušio sam se vičući sve ovo. Ali ključari su mi već oteli iz ruku ispovjednika i prijetili mi. On ih, međutim, umiri i zagleda se načasak nijemo u mene. Oči mu bijahu pune suza. Okrenu se i nestade.

Čim je otišao, opet sam se smirio. Bio sam iznemogao i svalih se na ležaj. Mislim da sam spavao, jer sam se probudio sa zvijezdama na licu. Do mene su dopirali glasovi iz polja. Sljepoočnice su mi osvježavali mirisi noći, zemlje i soli. Čudesni mir tog usnulog ljeta nadirao je u me kao plima. U tom trenutku, na izmaku noći, oglasiše se sirene. Naviještale su odlazak u svijet koji mi je postao zauvijek ravnodušan. Prvi put nakon dugo vremena pomislih na mamu. Učini mi se da razumijem zašto je potkraj života našla »zaručnika«, zašto se pretvarala da počinje sve iznova. Tamo, tamo također, oko one ubožnice gdje se gase životi, večer je bila kao neko sjetno zatišje. Nadomak smrti, bit će da se mama osjećala oslobođena i spremna da ponovo sve proživi. Nitko, nitko nije imao prava da za njom plače. I osjetih se spreman da ponovo sve proživim. Kao da me ona silna srdžba očistila od zla, oslobodila nade, pred ovom noći krcatom znamenjem i zvijezdama, otvorih se prvi put nježnoj ravnodušnosti svijeta. Osjećajući da je tako sličan meni, da mi je napokon bratski blizak, uvidjeh da sam bio sretan, i da sam još sretan. A da se sve ostvari, da se ne osjećam toliko sam, ostalo mi je samo da poželim da na dan moga smaknuća bude mnogo gledalaca i da me dočekaju povcima mržnje.

CIP -Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 821.133.1-31=163.41

CAMUS, Albert
Stranac / Albert Camus; prijevod
Zlatko Crnković. - Zagreb: Globus media,
2004. - (Biblioteka Jutarnjeg lista XX.
stoljeće; 6)

Prijevod djela: L 'etranger. - Prilog uz:
Jutarnji list = ISSN 1331-5692, god. 7,
br. 2124 (2004).